

Dr. Mindaugas Pocius

Juozas Krikštaponis (Krištaponis) – dalyvavimo Holokauste ir istorinio atminimo problema

Remiantis Lietuvos ypatingojo archyvo ir Lietuvos centrinio valstybinio archyvo dokumentų bei kitų šaltinių kritine analize, straipsnyje bandyta atskleisti Vyčio apygardos vado kapitono Juozo Krikštaponio (Krištaponio) biografijos bruožus, mažai visuomenėje žinomą jo veiklą nacių okupacijos metais, atsakyti į klausimą: ar jis dalyvavo masinėse žydų ir kitų civilių žudynėse? Taip pat atskleidžiamos ir nagrinėjamos dėl J. Krikštaponio (Krištapo-

nio) veiklos vertinimo ir istorinio atminimo iškilusios sudėtingos, netikėtos institucinės ir socialinės komplikacijos, žyminčios Holokausto ir partizaninio pasipriešinimo kolektyvinės atminties susidūrimus šiuolaikinėje visuomenėje, darnos tarp šių atminčių nebuvimą, valstybės istorijos politikos sistemines klaidas, bandoma analizuoti atskirų atminties kultūros veikėjų veiksmus, laikysenas, apibendrinti jų pozicijas.

ĮVADAS

Kaip pastebėjo Alvydas Nikžentaitis, lietuvių bendruomenei svarbus partizaninio pasipriešinimo „tautinis mitas – tai ne paprasta istorija“¹. Tai buvo pasakyta diskusijoje su vokiečių istoriku Christophu Dieckmannu,

po to, kai Rūta Vanagaitė paskelbė keletą pareiškimų apie partizanų vadą Adolfą Ramanauską-Vanagą². Ji tuomet pareiškė, neva partizanas buvęs KGB agentas, o Simono Wiesenthalio centro Jeruzalėje direktorius Efraimas Zuroffas esą net surinkęs duomenų apie jo dalyvavimą žydų žudynėse.

¹ A. Nikžentaitis, „Tautinis mitas tai ne paprasta istorija: atviras laiškas vokiečių istorikui“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-nikzentaitis-tautinis-mitas-tai-ne-paprasta-istorija-atviras-laiskas-vokieciu-istorikui.d?id=76220619> [žiūrėta 2021-04-05].

² „Audrą sukėlusį Rūta Vanagaitė: „Aš kompromituojau istorikus“, prieiga internete: <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2017/10/26/news/audra-sukelusi-ruta-vanagaite-sedim-ausis-susklaude-ir-laukiam-kol-ateis-putinas--3278191/> [žiūrėta 2021-05-13].

Šie pareiškimai visuomenėje sukėlė tikrą pasipiktinimo ir netgi neapykantos audrą, nes buvo išties nepagrįstai apkaltintas vienas žymiausių lietuvių gerbiamų partizanų vadų. R. Vanagaitė buvo smerkiama, esą dalyvaujanti Kremliaus informacinio karo prieš Lietuvą ir pasipriešinimo šmeižto kampanijoje. Nesutarimai dėl žinomų istorinių asmenybių ypač sustiprėjo po Jono Noreikos atminimo lentos nuėmimo ir Kazio Škirpos alėjos Vilniuje pervardijimo. Neplėtosime šių atvejų aptarimo, nes Lietuvos auditorija gana gerai apie juos informuota. Po šių skandalų ir nesutarimų tapo akivaizdu, koks svarbus nemažai daliai lietuvių antisovietinio pasipriešinimo atminimas, o jo vadai – neatskiriama tautinės tapatybės, savasties ir istorinės savimonės dalis, tiesiog sakralūs simboliai.

Deja, tenka pripažinti, kad Rusijos prieš Lietuvą vedamas informacinis ir propagandinis karas daro nemažą įtaką atminties kultūros veikėjų mąstymui, požiūriui ir veiksams. Šiame kare antisovietinis pasipriešinimas, partizanai, jų vadai siekiami pavaizduoti vien kaip nacių kolaborantai, Holokausto dalyviai ar civilių žmonių žudikai³. Tokiame politiniame kontekste istorikams tampa labai sudėtinga tirti partizanų (ypač jų vadų) dalyvavimo Holokauste ar kitose civilių žudynėse problemą, nes tai visuomenei sukelia stiprią neigiamą gynybinę reakciją, nepritarimą, kaltinimus priside-

dant prie šmeižto kampanijos. Tokiu atveju pakliūnama į priešišku valstybių tikslus tenkinančius propagandinio karo spąstus, nuo kurių nukenčia ne tik Lietuvos atminties kultūra, bet ir valstybės interesai.

Šio straipsnio pagrindinis tikslas kuklus: remiantis Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) ir Lietuvos centrinio valstybinio archyvo (toliau – LCVA) dokumentų, kitų šaltinių kritine analize, pabandyti atskleisti J. Krikštaponio (Krištaponio) biografijos bruožus, mažai visuomenėje žinomus jo veiklos nacių okupacijos metais faktus, atsakyti į klausimą: ar jis dalyvavo masinėse žydų ir kitų civilių žudynėse? Kartu siekta atskleisti ir analizuoti dėl J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vertinimo ir istorinio atminimo įamžinimo iškilusias sudėtingas, netikėtas institucines ir socialines komplikacijas, Holokausto ir antisovietinio pasipriešinimo kolektyvinių atminčių sankirtą. Kai kurių valstybinių institucijų vadovų ir visuomeninių organizacijų, jų narių spekuliacijos bei manipuliacijos J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo klausimu, painiava ir nesutarimai dar labiau aktualizuoja jo veiklos Antrojo pasaulinio karo metų tyrimą ir rezultatų paviešinimą visuomenei. Iš esmės straipsnyje sprendžiamas mokslo taidomojo pobūdžio uždavinys, kuris, tikėtina, gali padėti pakoreguoti kai kuriuos valstybės istorijos politikos aspektus. Į nesutarimus dėl J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo nuo 2011 m. įsitraukė ar buvo įtraukti įvairūs atminties kultūros veikėjai: valstybinės institucijos, visuomeninės organizacijos, spauda ir kai kurie piliečiai. Straipsnyje keliamas uždavinys – pabandyti atskleisti ir išanalizuoti atskirų atminties kultūros veikėjų veiksmus, požiūrius bei laikysenas, apibendrinti jų pozicijas.

Istoriografijoje Holokausto ir antisovietinio pasipriešinimo istorijų, kolektyvinių atminčių sankirtų problemą tyrė Dainius

³ J. Lapėnienė, „Partizanų juodintojai remiasi čekistų operatyvine medžiaga“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/demaskuok/partizan-juodintojai-remiasi-cekistu-operatyvine-medziaga.d?id=80213179> [žiūrėta 2022-01-18]; V. Saldžiūnas, „Rusiją įsiutino NATO filmas apie Baltijos šalių istoriją: partizanus išvadino paniekinamais žodžiais“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/medijos-karas-propaganda/rusija-isiutino-nato-filmas-apie-baltijos-saliju-istorija-partizanus-issvadino-paniekinamais-zodziais.d?id=75214796> [žiūrėta 2022-01-18].

Noreika, pastebėjęs, kad kalbant apie partizanų biografijose esančius kolaboravimo su naciais ir dalyvavimo nusikaltimuose faktus nėra griauamas „ginkluoto pasipriešinimo, kaip Lietuvos laisvės kovos, vaizdinys, nes šie faktai tėra gilesnės istorinės tikrovės reprezentacija“, o tiriant pasipriešinimą iškyla „daugiasluoksniu bei multiperspektyvaus vertinimo būtinybė“⁴. Iki šiol istoriografijoje egzistuoja partizanų (tiek 1941 m. Birželio sukilimo, tiek pokario) kolaboravimo su naciais, dalyvavimo Holokauste ir kitose civilių žudynėse problema, nes nėra nustatyta, koks jų nuosimtis dalyvavo žydų ir kitų civilių žudynėse, kiek bendradarbiavo su naciais, kaip pasipriešinimo dalyvių gyvenimo trajektorijos persipindavo su Holokaustu? Remiantis D. Noreikos atskirų regioninių partizanų struktūrų tyrimu, kuris nereprezentuoja visos Lietuvos, Holokauste dalyvavusių partizanų skaičius vidutiniškai siekia 6 procentus⁵. Enrikos Žilytės-Kripienės prozopografinis partizanų vadų (apygardų, sričių vadų ir Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos narių) tyrimas parodė, kad 18 asmenų (35 proc. visų partizanų vadų) kuriuo nors metu bendradarbiavo su nacių karinėmis ir policinėmis struktūromis, tačiau nenustatyta, kiek iš jų dalyvavo Holokauste⁶. Tiesa, naujausiame E. Kripienės tyrime pateikti archyviniai duomenys byloja apie LLKS Tarybos prezidento nario Juozo Šibailos-Merainio dalyvavimą Holokauste, tačiau nėra platesnės ir gilesnės šio atvejo analizės.

⁴ D. Noreika, „Skirtingų istorijų sankirtos: Holokaustas, birželio sukilimas ir partizanų karas“, *Holokaustas nacių okupuotose Rytų ir Vakarų Europos valstybėse: tyrimai ir atmintis*, redakcinė kolegija: pirmininkas V. Vareikis, Kaunas, 2017, p. 75.

⁵ D. Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema*: daktaro disertacija, Vilnius, 2020, p. 251.

⁶ E. Žilytė, „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 38, Vilnius, 2016, p. 100.

Apsiribota apibendrinimu, kad galima kelti prielaidą, jog „po 8–20 metų surinkti liudijimai apie J. Šibailos veiklą gali būti netikslūs arba tendencingi – sovietinis saugumas norėjęs apjuodinti partizanų vadą“⁷.

J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą karo metais pirmasis tyrė Alfredas Rukšėnas, kuris dar 2014 m. parengė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) istorinę archyvinę pažymą „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu“⁸. Rengiant šį straipsnį ypač pasitarnavo A. Rukšėno atlikti 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos (toliau – PPT) bataliono veiklos nacių okupacijos metais tyrimai⁹. Autorius dėkingas A. Rukšėnui už konsultacijas ir suteiktas archyvinių dokumentų kopijas. Taip pat straipsnyje remtasi Arūno Bubnio ir Stasio Knezio atliktais lietuvių policijos batalionų veiklos tyrimais¹⁰.

⁷ E. Kripienė, „Juozas Šibaila-Merainis“, *Genocidas ir rezistencija*, 2021, Nr. 2(50), p. 88–89.

⁸ LGGRTC 2014 m. gruodžio 19 d. pažyma Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu“, prieiga internete, http://genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2016/20160210_krikstaponis_02.pdf [žiūrėta 2022-01-29].

⁹ A. Rukšėnas, *Kauno tautinio darbo apsaugos 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono karių kolektyvinė biografija*: disertacija, Vilnius, 2013; A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje 1941–1943 m.“ (toliau – A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“), *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2(22).

¹⁰ A. Bubnys, „Lietuvių karinės policinės struktūros ir žydų persekiojimas“, *Lietuvos žydų žudynių byla*, sud. Alfonsas Eidintas, Vilnius, 2001, p. 694–698; A. Bubnys, *Lietuvių policijos batalionai 1941–1945 m.*, Vilnius, 2017, p. 66–102; S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“ (toliau – S. Knezys, „Kauno karo...“), *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 153.

Svarbiausi dokumentai, panaudoti tyrime, yra iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo (originalūs 2-ojo PPT bataliono dokumentai) ir Lietuvos ypatingojo archyvo (2-ojo PPT bataliono policininkų baudžiamosios bylos). Lietuvos generalinės srities Kauno miesto komendantūros 2-ojo PPT bataliono dokumentai (fonde R-1444 saugomi įsakymai, anketos, raportai, sąrašai, įvairūs raštai) buvo sudaryti vokiečių okupacijos laikotarpiu ir pasižymi nemažu patikimumo laipsniu. Jie daugiausia buvo skirti vidiniam bataliono karininkų naudojimui ir kalba apie viena laikius įvykius. KGB sudarytose 2-ojo PPT bataliono policininkų baudžiamosiose bylose esantys parodymai buvo gauti įvairiu metu ir atskleidžia praeities įvykius, todėl juose esanti informacija mažiau patikima. Nepaisant to, kritinė analizė leido iš vėlesniais metais duotų parodymų bei apklausų protokolų išgauti gana objektyvios informacijos, nes buvo vertinama juose esančių duomenų visuma, informacijos pasikartojimas įvairiuose dokumentuose, jų sudarymo motyvai, tikslai ir istorinės aplinkybės. Visuomenėje pasitaikančios nuomonės, kad KGB dokumentais negalima remtis, nes saugumiečiai juos falsifikavo ir specialiai šmeižė J. Krikštaponį (Krikštaponį)¹¹, nėra pagrįstos, nes vidiniam naudojimui skirtuose tardymo protokoluose tai daryti nebuvo jokio tikslo ir prasmės. J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemai atskleisti pasitelkti viešai prieinami žiniasklaidos šaltiniai ir įvairių valstybinių institucijų dokumentai. Tai centriniai valstybiniai (lrt.lt), privatūs (delfi.lt, lrytas.lt, respublika.lt, 15 min.lt), visuomeniniai (bernardinai.lt, alka.lt) ir regioniniai

(ukziniu.lt, vilkmerge.eu) portalai, kuriuose atsispindi įvairių visuomenės grupių, veikėjų, medijos ir valstybės pareigūnų skirtingi požiūriai bei pozicijos. Žiniasklaidos šaltiniuose dažnai nėra nuorodų į pirminius šaltinius, publikacijos neretai per daug šališkos, todėl juose paskelbtą informaciją būtina vertinti gana rezervuotai.

KOKS TIKRASIS ASMENVARDIS?

Nevyriausybinių organizacijų, padedančių stiprinti Lietuvos gynybinius pajėgumus, pirmininkas Audrius Skaistys ir teisininkas Evaldas Pašilis mano šį klausimą esant pirmą ir nurodo, kad viename dokumente figūruoja tėvavardis – *Karolis*, kituose – *Jonas*, kai kur vardas – *Jonas*, kitur – *Juozas*, kai kur – pavardė *Krikštaponis*, kitur – *Krištaponis*¹². Taigi klausimas svarbus ir reikia jį atsakyti. Kad straipsnyje nebūtų painiavos, šį kartą visur sąlyginai vartosime Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus 2007 m. sausio 5 d. dekretu Nr. 1K-849 (kaip oficialiame valstybiniame dokumente) įrašytą asmenvardį – *Juozas Krikštaponis (Krištaponis)*.

Ukmergės rajono savivaldybės meras Rolandas Janickas yra iškėlęs versiją, kad Vyčio apygardos vadas ir 2-ojo PPT bataliono 2-osios kuopos vadas – tai du skirtingi žmonės, esą galbūt net ne tas J. Krikštaponis (Krištaponis) prisidėjo prie žydų žudymo: „Yra duomenų, kad visai su kitu tėvavardžiu dalyvavo karininkas Krikštaponis, ne su tuo tėvavardžiu. Tai čia tų Krikštaponių

¹¹ I. Babkauskienė, J. Gafurova, „Kas padės tašką partizano J. Krikštaponio istorijoje?“ (toliau – I. Babkauskienė...), prieiga internete: https://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/kas_pades_taska_partizano_jkrikstaponio_istorijoje/ [žiūrėta 2021-07-01].

¹² Viešos diskusijos pavadinimu „Komplikuotos biografijos: tarp istorijos, atminties, politikos ir teisės“ transliacijos įrašas internete: https://www.youtube.com/watch?v=2vb_tQeM1Nw [žiūrėta 2021-12-14].

daug.¹³ Turėtas galvoje vienas vėlesnių metų KGB dokumentas¹⁴, kuriame parašyta, kad 2-osios kuopos vadas buvo „Krištaponis Juozas, Karolio“, „nukautas gaujoje“. Tačiau ankstesniame NKVD 1945 m. rugpjūčio mėnesio dokumente rašoma apie buvusio Lietuvos kariuomenės leitenanto ir buvusio Raudonosios armijos vyresniojo leitenanto „Krištaponio Juozo, Jono“, gimusio 1912 m. Ukmergės apskrities Užulėnio kaime, nukovimą kautynėse 1945 m. sausio 12 d. Ukmergės apskrityje¹⁵. Istoriografijoje ir literatūroje nėra žinoma apie jokių Ukmergės apskrityje žuvusių partizanų *Juozą Krištaponį* su tėvavardžiu *Karolis*. Žinomas tik žuvęs Vyčio apygardos vadas *Juozas Krištaponis, Jono*. Be to, 1941 m. gruodžio 1 d. J. Krištaponio (Krištaponio) pakėlimo į kapitono laipsnį lape rašoma „Ltn. Krištaponis Juozas, Jono“¹⁶. Šie faktai rodo, kad pačių saugumiečių vėliau buvo padaryta klaida įrašant tėvavardį *Karolis* vietoj tikrojo – *Jonas*.

Vadoklių klebonas 1924 m. padarė išrašą iš Vadoklių bažnyčios gimimo metrikų knygos. Šiame išrašė, kuriame daug gramatinių klaidų, įrašytas asmenvardis *Juozapas Krištaponis*, todėl neaišku, ar taip jis rašomas ir originalioje metrikų knygoje, ar padaryta klaida jį perrašant¹⁷. Karo mokyklos 1938 m.

atestacijoje įrašytas asmenvardis *Juozas Krištaponis*¹⁸. Šis faktas labai svarbus nustatant tikrąjį asmenvardį, nes tai oficialus valstybinis dokumentas, į kurį jis būdavo įrašomas pagal paso (gal ir gimimo metrikos) duomenis. Nuteistų 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono policininkų parodymuose dažniausia nurodoma pavardės forma *Krištaponis*, tik kai kur – *Krištaponis*. Tai rodo, kad patys policininkai vartojo asmenvardį *Krištaponis*. Išlikusiuose visuose 2-ojo PPT bataliono eilinių sąrašuose nėra asmenvardžių *Krištaponis* ir *Krištaponis*. Išlikusiame 2-ojo PPT tarnybos bataliono karininkų 1941 m. rugpjūčio 25 d. visame sąrašė minimas 2-osios kuopos vadas „ltn. Juozas Krištaponis“¹⁹. 1941 m. spalio 6 d. į Baltarusiją išvykusių karininkų visame sąrašė jau figūruoja 2-osios kuopos vadas „ltn. Juozas Krištaponis“²⁰. 1941 m. gruodžio 1 d. J. Krištaponio (Krištaponio) pakėlimo kapitono laipsniu dokumente rašoma „Ltn. Krištaponis Juozas“²¹. Išlikę keli originalūs dokumentai su autentišku parašu, kur J. Krištaponis (Krištaponis) pasirašo kaip „kuopos vadas ltn. Krištaponis“²². Jei asmuo pasirašydavo kaip *Krištaponis*, tai toks ir turėjo būti jo tikrasis asmenvardis, nes niekas negalėjo geriau žinoti, kokia yra ir kaip rašoma jo tikroji pavardė, nei pats žmogus, kuris savo ranka pasirašydavo sudarytus dokumentus. Šis neatitikimas liudija apie

¹³ Ž. Zabulytė..., p. 93.

¹⁴ 2(12) policijos bataliono 2-osios kuopos sąrašas, „sudarytas remiantis 1941 m. spalio 6 d. įsakymu Nr. 42 dėl išvykimo į Minską–Slucką–Borisovą (f. 1444, ap. 1, b. 3, l. 159)“, LYA, f. K-40, ap. 2, b. 77, l. 1.

¹⁵ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo gen. mjr. P. Kapralovo 1945 m. rugpjūčio 29 d. pažyma SSRS NKVD–NKGB įgaliotiniui Lietuvoje gen. ltn. I. Tkačenkai apie J. Krištaponio nukovimą karinės operacijos metu, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 49, l. 199.

¹⁶ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 45.

¹⁷ <https://lks.lt/wp-content/uploads/2021/11/Apginkime-KrikstaponiJuoza-Lpkr15.pdf> [žiūrėta 2022-01-12].

¹⁸ Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos ltn. Juozo Krištaponio 1938 m. atestacija, LCVA, f. 930, ap. 8, b. 738, l. 47 a. p.

¹⁹ LCVA, R-1444, ap. 1, b. 3, l. 113–114.

²⁰ 2-ojo PPT bataliono vado mjr. Antano Impulevičiaus 1941 m. spalio 6 d. įsakymas Nr. 42, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159 a. p.

²¹ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 45.

²² Ltn. J. Krištaponio (Krištaponio) 1941 m. lapkričio 4 d. raštas 2-ojo PPT bataliono vadui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 398 a. p.; LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 15.

1941 m. rugpjūčio 25 d. sąrašė padaryta raštvedybos klaidą.

Išliko originalių partizanų dokumentų, kur minimas partizanų vadas *Krikštaponis* ir *Krištaponis*. Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio 1947 m. rugpjūčio 28 d. protokole rašoma, kad pirmasis Vyčio apygardos vadas buvo „leitenantas Krikštaponis“²³. Rytų Lietuvos srities partizanų vadų sąskrydžio 1952 m. birželio 7 d. protokole pažymima, kad partizanų vadai nutarė rinkti medžiagą apie žuvusius partizanus: Vyčio apygardos pirmąjį vadą „Joną (neteisingai užrašytas vardas – M. P.) Krištaponį“ ir kitus²⁴. Vyčio apygardos vado Broniaus Karbočiaus-Algimanto 1952 m. balandžio 10 d. rašte Vyčio apygardos Gedimino rinktinės vadui slapyvardžiu *Žilvynis* rašoma: „Mano turimomis žiniomis buvęs VYV (Vyčio apygardos vadas, koduotas su trumpinimas – M. P.) Krištaponis gali būti kandidatu Karžygio garbės vardui gauti. Nežiūrint, kad jo veikla buvo trumpa, tačiau ypatingai kūrybiška sunkiausiomis partizano dienomis. Man yra težinomas ir stiprus organizacinis pagrindas, kurį jis yra davęs VY (Vyčio apygardai – M. P.) pačioje sąjūdžio užuomazgoje.“²⁵ Partizanų vadai, norėdami suteikti Laisvės kovotojo karžygio garbės vardą (jis nebuvo suteiktas), tikriausiai nežinojo apie J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą Baltarusijoje. 1949 m. vienai Vyčio apygardos rinktinei buvo suteiktas *Krištaponio* vardas.

Kalbininko Zigmo Zinkevičiaus sudarytame „Lietuvių asmenvardžių žodyne“ *Krikštaponio* asmenvardžio iš viso nėra, tačiau yra pavardė *Krištaponis*, kurios kilmė vedama iš

vardo *Kristoforas* (trumpinys – *Kristupas*), o šis kilo iš graikų vardo *Christophoros*.²⁶ Kyla klausimas ir dėl J. Krikštaponio (Krištaponio) sesers Veronikos pavardės, kuri publikuotuose atsiminimuose rašoma kaip *Krikštaponytė*²⁷. Tikriausiai ir čia padaryta (tik neaišku, kada) raštvedybos klaida.

Pateikta asmenvardžio vartojimo faktų analizė leidžia daryti išvadą, kad tikroji pavardė buvo *Krištaponis*. Atgavus nepriklausomybę tikrasis asmenvardis *Krištaponis* dėl 2-ojo PPT bataliono, sovietiniuose ir partizanų dokumentuose pasitaikančių įvairių variacijų (raštvedybos klaidų) pradėtas klaidingai rašyti kaip *Krikštaponis*. Tai neturėtų klaidinti dėl asmens tapatybės. Daugelis biografinių faktų sutampa. Pavyzdžiui, 2(12)-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus gruodžio 18 d. pasirašytame 1941 m. gruodžio 1 d. J. Krikštaponio (Krištaponio) pakėlimo kapitono laipsniu dokumente rašoma, kad „ltn. Krištaponis Juozas, Jono“ gimė 1912 m. kovo 1 d. Ukmergės apskrityje Taujėnų valsčiuje Užulėnių kaime, baigė Karo mokyklos XVI laidą²⁸. LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo gen. mjr. P. Kapralovo 1945 m. rugpjūčio 29 d. pažymoje SSRS NKVD-NKGB įgaliotiniui Lietuvoje gen. ltn. I. Tkačenkai rašoma apie partizanų dalinio vado, buvusio Lietuvos kariuomenės leitenanto ir Raudonosios armijos vyresniojo leitenanto „Juozo Krištaponio, Jono“, gimusio 1912 m. Ukmergės apskrityje, Užulėnio kaime, nukovimą karinės operacijos, vykusios 1945 m. sausio 12 d., metu Ukmergės apskrityje²⁹. Tie patys vardo, pavardės, tėvavardžio, gimimo laiko ir vietos,

²⁶ Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 411.

²⁷ *Laisvės kovų ir netekusių metų: laisvės kovotojų prisiminimų rinktinė*, sud. R. Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2016, p. 495.

²⁸ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 45.

²⁹ LYA, f. K-21, ap. 1, b. 49, l. 199.

²³ <http://epartizanai.archyvai.lt/dokumentai/3/doc4969> [žiūrėta 2021-05-01].

²⁴ LYA, f. K-1, ap. 45, b. 396 (5857, t. 3), l. 213–214.

²⁵ <http://epartizanai.archyvai.lt/dokumentai/3/doc5609> [žiūrėta 2021-05-01].

mokymosi biografiniai duomenys žinomi iš Karo mokyklos atestacijos³⁰, artimųjų, kitų žmonių ir apie Vyčio apygardos vadą Juozą Krikštaponį (Krištaponį)³¹. Taigi tai vienas ir tas pats asmuo, kurio tikrasis asmenvardis – *Juozas Krištaponis, Jono*.

J. KRIKŠTAPONIO (KRIŠTAPONIO) VEIKLA KARO METAIS

Juozas Krikštaponis (Krištaponis), Jono, gimė 1912 m. kovo 1 d. Ukmergės apskrityje, Taujėnų valsčiuje, Užulėnio kaime. Baigė Lėno pradžios mokyklą, Raguvos progimnaziją ir Marijampolės gimnaziją. 1932 m. įstojo ir 1934 m. rugsėjo 15 d. baigė Karo mokyklą Kaune, jam suteiktas jaunesniojo leitenanto laipsnis. Vėliau paskirtas Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo 2-ojo pėstininkų pulko jaunesniuju karininku. 1936 m. gruodžio 31 d. jam suteiktas leitenanto laipsnis. 1938 m. rugpjūčio 19 d. jis perkeltas į Karo mokyklą, paskirtas būrio vadu. 1938 m. baigė fizinio lavinimo instruktorių kurso laidą. 1938 m. sukūrė šeimą. Žmona – Kunigunda Sliesoraitytė, su ja išsiskyrė nacių okupacijos metais. Vaikų neturėjo.

Gana trafaretinėje Karo mokyklos 1938 m. atestacijoje (su mažomis variacijomis, beveik taip pat apibūdinami ir kiti karininkai) rašoma, kad leitenantas „Juozas Krištaponis“ „valstybės ir tautos reikalams jautrus“. Jis apibūdinamas kaip drausmingas, pakankamai savarankiškas, iniciatyvus, rūpestingas, su

išvystytu atsakomybės jausmu ir t. t. Iš atestacijos galima susidaryti teigiamą socialaus ir gabaus karininko įspūdį³². Atrodė, kad jo laukė pavyzdingo Lietuvos karininko šviesi karjera, tačiau prasidėjo sovietinė okupacija ir viskas pradėjo keistis.

1940 m. spalio 3 d. J. Krikštaponis (Krištaponis) buvo paskirtas Raudonosios armijos 29-ojo šaulių teritorinio korpuso 184-osios šaulių divizijos fizinio lavinimo instruktoriumi, turėjo vyresniojo leitenanto laipsnį. Kilus Vokietijos ir SSRS karui, pasitraukė iš Raudonosios armijos. 1941 m. liepos 16–25 d. tarnavo lietuvių karių Vilniaus įgulos 2-ajame apsaugos pulke. 1941 m. rugpjūčio 1 d. priimtas į Kauno komendantūros Tautinio darbo apsaugos (toliau – TDA) batalioną 2-osios kuopos vadu. Būtina pasakyti, kad TDA batalionas jau liepos mėnesį dalyvavo kelių tūkstančių žydų žudynėse VII forte Kaune, o rugpjūčio 2 d. – kelių šimtų žydų žudynėse IV forte³³. Nėra žinoma, ar J. Krikštaponis (Krištaponis) dalyvavo rugpjūčio 2 d. žudynėse (didelė tikimybė), tačiau aišku, kad apie jas turėjo žinoti. Svarbu tai, kad giminės, artimieji, kaimynai pripažįsta, kad jis buvo įtrauktas į nacistinės Vokietijos tautinio darbo batalioną³⁴. 1941 m. rugpjūčio 25 d. J.

³² Alfredas Rukšėnas, *Kauno tautinio darbo apsaugos 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono karių kolektyvinė biografija: disertacija* (toliau – A. Rukšėnas, *Kauno tautinio...*), Vilnius: Klaipėdos universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2013 m., p. 91–92; Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos ltn. Juozo Krištaponio 1938 m. atestacija, LCVA, f. 930, ap. 8, b. 738, l. 47 a. p.

³³ A. Bubnys, *Lietuvių policijos...*, p. 51–52.

³⁴ LLKS pirmininkas J. Burokas rašė, kad 1944 m. pabaigoje tardoma J. Krištaponio sesuo Veronika Juodienė teigė, kad brolis visą laiką buvo Lietuvoje, nebuvo išvykęs į Baltarusiją, tarnavo generolo Povilo Plechavičiaus Vietinėje rinktinėje ir savo tėviškėje net slapstėsi nuo raudonųjų partizanų. Esą J. Krištaponio dukterėčia pasakojo, kad jis pabėgo iš bataliono, nes netikėjo nei sovietais, nei vokiečiais. Šiuos liudi-

³⁰ Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos ltn. Juozo Krištaponio 1938 m. atestacija, LCVA, f. 930, ap. 8, b. 738, l. 47 a. p.

³¹ Juozas Krištaponis (Krištaponis), prieiga internete: <http://genocid.lt/centras/lt/653/a/> [žiūrėta 2021-05-18]; *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, II dalis, 1 knyga, sud. R. Kaunietis, Vilnius: Vaga, 1998, p. 217–225.

Krikštaponis (Krištaponis) iš TDA perkeltas į naujai suformuotą lietuvių savisaugos dalinio 2-ąjį pagalbinę policijos tarnybos batalioną 2-osios kuopos vadu. 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas 1941 m. spalio 28 d. pervadintas 2-uoju apsaugos batalionu, nuo 1942 m. vasario 15 d. – 12-uoju batalionu. Trumpinant 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas toliau bus vadinamas 2-uoju batalionu³⁵.

2-asis batalionas (1-oji, 2-oji ir 3-oji kuopos, štabas), vadovaujamas mjr. Antano Impulevičiaus, 1941 m. spalio 6 ir 8 d. iš Kauno išvyko į komandiruotę Baltarusijoje (Minsko, Borisovo, Slucko sritis). Šio bataliono policininkai manė, kad vyksta kovoti su raudonaisiais partizanais, nes taip oficialiai buvo nurodytas komandiruotės tikslas. Tačiau vokiečių policijos vadovybės ketinimas buvo kitas: panaudoti 2-ąjį batalioną žydų ir kitų civilių žudynėse, kitaip sakant, atlikti juodą darbą lietuvių rankomis ir patiems nesitepti krauju. Tarp išvykusių karininkų minimas ir 2-osios kuopos vadas leitenantas „Juozas Krištaponis“³⁶.

jimus reikia vertinti rezervuotai, nes artimieji galėjo būti suinteresuoti nuslėpti jo tarnybą 2-ajame batalione, žr.: J. Burokas, „Kas apgins pulkininko Juozo Krištaponio garbę?“, prieiga internete: <https://slaptai.lt/jonas-burokas-kas-apgins-pulkininko-juozo-krištaponio-garbe/> [žiūrėta 2022-01-12].

³⁵ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 4 (toliau – *Lietuvos kariuomenės...*), Vilnius: Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka, 2004, p. 217; Juozas Krištaponis (Krištaponis), prieiga internete: <http://genocid.lt/centras/lt/653/a/> [žiūrėta 2021-05-18]; S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“ (toliau – S. Knezys, Kauno karo...), *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 153.

³⁶ Alfredas Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje 1941–1943 m.“ (toliau – A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“), *Genocidas ir rezistencija*, 2007, 2(22), p. 29; 2-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus 1941 m. spalio 6 d. įsakymas Nr. 42, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, 159 a. p.

Atlikti istorikų tyrimai rodo, kad Baltarusijoje nacių okupacinė vadovybė 2-ąjį batalioną 1941–1943 m. panaudojo žydų, karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynėse, Minsko srities miestuose bei miesteliuose įsteigtiems žydų getams ir karo belaisvių stovykloms naikinti. 1941 m. spalio, lapkričio ir gruodžio mėnesiais 2-asis batalionas daugiau nei penkiolikoje Baltarusijos vietovių sušaudė apie 15 452 žydus. Žudynėse dalyvavo visos trys bataliono kuopos (1-oji, 2-oji ir 3-oji). 1941 m. spalio ir lapkričio mėnesiais maždaug šešių akcijų metu batalionas sušaudė ne mažiau kaip 2360 Minsko karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių. Žudynėse dalyvavo visos trys 2-ojo bataliono kuopos (1-oji, 2-oji ir 3-oji)³⁷. Dar kartą atkreipsime dėmesį – sušaudyta beveik aštuoniolika tūkstančių žmonių.

Atskirai aptartinas klausimas dėl duomenų, rodančių, kad 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado pareigas 1941 m. rudenį ir žiemą ėjo du asmenys: ltn. Juozas Krištaponis (Krištaponis) ir ltn. Nikodemas Reikalas.

2-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus pasirašytame 1941 m. rugpjūčio 22 d. raporte Kauno komendantūrai minimas 2-osios kuopos vadas „Krištaponis Juozas“³⁸. Išlikusiame 2-ojo bataliono karininkų 1941 m. rugpjūčio 25 d. visame sąrašė minimas 2-os kuopos vadas „ltn. Juozas Krištaponis“³⁹. 2-ojo bataliono vado 1941 m. rugsėjo 4 d. rašte pasirašo 2-osios kuopos vadas „ltn. Krištaponis“⁴⁰. 1941 m. spalio 6 d. į Baltarusiją išvykusių 2-ojo bataliono karininkų visame sąrašė 2-osios kuopos vadu įrašytas „ltn. Juozas Krištaponis“.

³⁷ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 54–55; A. Bubnys, „Lietuvių karinės policinės struktūros ir žydų persekiojimas“, *Lietuvos žydų žudynių byla*, sud. A. Eidintas, Vilnius: Vaga, 2001, p. 694–698.

³⁸ LCVA, R-1444, ap. 1, b. 18, l. 176–176 a.

³⁹ LCVA, R-1444, ap. 1, b. 3, l. 113–114.

⁴⁰ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 15.

1-osios kuopos vadu – Zenonas Kemzūra ir 3-osios kuopos vadu – Juozas Ūselis⁴¹. Taip pat yra „kuopos vado ltn. Krištaponio“ 1941 m. lapkričio 4 d. Minske rašytas tarpininkavimo raštas 2-ojo bataliono vadui su autentišku J. Krištaponio (Krištaponio) parašu⁴². J. Krištaponio (Krištaponio) pakėlimo kapitono laipsniu 1941 m. gruodžio 1 d. anketoje rašoma, kad „ltn. Krištaponis Juozas, Jono“ „kuopos vadas nuo 1941 m. rugpjūčio 1 d.“ 2-ojo bataliono vadas mjr. A. Impulevičius gruodžio 18 d. padaro prierašą anketoje: „tinkamas būti pakeltas į kapitono laipsnį“, ir pasirašo⁴³.

Juozą Krištaponį (Krištaponį) 1941 m. rudenį ir žiemą Baltarusijoje vykdytų civilių žudynių metu ėjus 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado pareigas liudija *dešimt skirtingu laiku apklaustų buvusių 2-ojo bataliono policininkų*⁴⁴. Geriausiai žinoję, kas ir kokiai kuopai tuomet vadovavo, buvo patys 2-ojo bataliono kuopų vadai, todėl jų parodymai labai svarbūs ir svarūs. Po karo teistas buvęs 1-osios kuopos vadas ltn. Zenonas Kemzūra 1961 m. rugsėjo 27 d. per apklausą kalbėjo: „Pirmos kuopos vadu buvau aš – Kemzūra Zenonas, antrosios kuopos vadas buvo leitenantas Krištaponis Juozas, trečiosios kuopos vadu buvo Ūselis.“⁴⁵ Per 1961 m. rugsėjo 30 d. vykusią apklausą Z. Kemzūros parodymuose apie žudynes Slucke yra toks fragmentas: „Kitų dviejų kuopų kareiviai Slucke šaudė kitoje vietoje, bet aš nemačiau. Antrai kuopai vadovavo leitenantas

Krištaponis, o trečiai kuopai – Ūselis.“⁴⁶ Po karo teistas buvęs 3-osios kuopos vadas kpt. Juozas Ūselis 1962 m. sausio 8 d. per apklausą parodė: „Antrojo bataliono antros kuopos vadas buvo leitenantas Krištaponis Juozas, tėvo vardo nežinau. Krištaponis 1932 m. baigė Kauno karo mokyklos 14-ąją laidą (iš tiesų 16-ąją – M. P.). Po to tarnavo antrajame pulke Šančiuose būrio vado pareigose.“⁴⁷ 1962 m. sausio 26 d. vykusios apklausos metu J. Ūselis taip pat tvirtino 2-osios kuopos vadu buvus Krištaponį⁴⁸. 2-osios kuopos ambulatorijos felčeris Juozas Vosylius 1961 m. liepos 20 d. per apklausą parodė, kad 2-ajai kuopai vadovavo leitenantas Krištaponis⁴⁹. 2-osios kuopos policininkas Stasys Arštikaitis 1962 m. vasario 19 d. per apklausą liudijo, kad 2-osios kuopos vadas buvo leitenantas Krištaponis⁵⁰. 2-osios kuopos karys Martynas Kačiulis 1961 m. rugsėjo 3 d. per apklausą parodė: „Aš buvau paskirtas į 2 kuopos 3 būrį. Kuopos vadu buvo leitenantas Krištaponis, vardo nežinau, o būrio vadu buvo leitenantas Juodis, vardo nežinau.“⁵¹ 1980 m. liepos 14 d. vykusios apklausos metu M. Kačiulis taip pat tvirtino 2-osios kuopos vadu buvus Krištaponį⁵². 2-osios kuopos policininkas

⁴⁶ Zenono Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 87.

⁴⁷ Juozo Ūselio 1962 m. sausio 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 36.

⁴⁸ Juozo Ūselio 1962 m. sausio 26 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 47386/3, t. 3, l. 63.

⁴⁹ Juozo Vosylius 1961 m. liepos 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 245.

⁵⁰ Stasio Arštikaitio 1962 m. vasario 19 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 267.

⁵¹ Martyno Kačiulio 1961 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 284–285.

⁵² Martyno Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 69.

⁴¹ 2-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus 1941 m. spalio 6 d. įsakymas Nr. 42, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159 a. p.

⁴² LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 398 a. p.

⁴³ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 2, l. 45.

⁴⁴ A. Rukšėno surasti archyviniai duomenys, kuriais jis sutiko pasidalinti su straipsnio autoriumi.

⁴⁵ Zenono Kemzūros 1961 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 77.

Motiejus Migonis 1961 m. liepos 21 d. per apklausą parodė, kad 2-osios kuopos vadas buvo leitenantas Krikštaponis⁵³. 2-osios kuopos policininkas Petras Andriuškevičius 1961 m. vasario 22 d. per apklausą liudijo, kad 2-osios kuopos vadas buvo ltn. Krištaponis⁵⁴. 2-osios kuopos policininkas Edvardas Guoga 1961 m. rugpjūčio 7 d. per apklausą parodė, kad 2-osios kuopos vadas buvo ltn. Krištaponis⁵⁵. 2-osios kuopos policininkas Henrikas Salelionis 1961 m. liepos 20 d. per apklausą liudijo, kad 2-ajai kuopai iš pradžių vadovavo ltn. Krištaponis, po jo – ltn. Tamošiūnas⁵⁶. 2-osios kuopos policininkas Jonas Rutkauskas 1961 m. lapkričio 18 d. per apklausą parodė, kad 2-osios kuopos vadas buvo leitenantas Krištaponis⁵⁷. Šie pasikartojantys parodymai leidžia neabejotinai konstatuoti faktą, kad J. Krikštaponis (Krištaponis) 1941 m. Baltarusijoje vykusių žudynių metu vadovavo 2-ajai kuopai⁵⁸.

2-osios kuopos policininkai Baltrus Simonavičius, Stanislovas Gervinas, minėtasis M. Kačiulis 1948-ųjų vasarą tardymo metu parodė, kad 1941 m. spalio pabaigoje ir lapkričio mėnesį 2-ajai kuopai vadovavo ltn. Nikodemus Reikalas. Kodėl M. Kačiulis

tuomet nepaminėjo J. Krikštaponio (Krištaponio) – neišku. Be to, 2-osios kuopos buvęs policininkas Jonas Arlauskas 1961 m. rugsėjo 1 d. tardomas liudijo, kad 2-osios kuopos vadas buvo N. Reikalas⁵⁹. Iš kitų dokumentų matyti, kad ltn. N. Reikalas 1941 m. rugpjūčio 28 d. buvo priimtas tarnauti į 2-ąją batalioną ir paskirtas ginklininku, priskirtas „algai kuopos vado teisėmis“⁶⁰. Dokumentai rodo, kad 1941 m. gruodžio 17, 19, 23 ir 27 d. ltn. N. Reikalas turėjo būti Kaune ir tikrinti sargybas prie Karo ligoninės⁶¹. Žinoma, kad gruodžio 25–28 d. Berezino miesto žydų geto kalinius šaudė 1-oji ir 2-oji kuopos, todėl N. Reikalas niekaip negalėjo vadovauti 2-ajai kuopai, nes buvo Kaune⁶². Logiška ir galima numanyti, kad Berezino miesto žydų žudynėse 2-ajai kuopai turėjo vadovauti J. Krikštaponis (Krištaponis).

Anksčiau minėti ir kiti su 2-uju batalionu susiję dokumentai rodo, kad 1941 m. rugpjūčio–gruodžio mėnesiais ltn. Juozas Krikštaponis (Krištaponis) ir ltn. Nikodemus Reikalas pakaitomis ėjo 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado pareigas (tvirtai galima

⁵³ Motiejaus Migonio 1961 m. liepos 21 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 295.

⁵⁴ Petro Andriuškevičiaus 1961 m. vasario 22 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 313.

⁵⁵ Edvardo Guogos 1961 m. rugpjūčio 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 319.

⁵⁶ Henriko Salelionio 1961 m. liepos 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 324.

⁵⁷ Jono Rutkausko 1961 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 334–337.

⁵⁸ J. Krikštaponį (Krištaponį) buvus 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vadu, rašoma knygoje *Lietuvos karininkai*, t. 4, p. 277.

⁵⁹ B. Simonavičiaus 1948 m. rugpjūčio 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 103–108; S. Gervino 1948 m. liepos 28 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 199–206 a. p.; M. Kačiulio 1948 m. liepos 8 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 278; M. Kačiulio 1948 m. liepos 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 283 a. p.; Jono Arlausko 1961 m. rugsėjo 1 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386, t. 3, l. 361.

⁶⁰ 2-ojo bataliono vado 1941 m. rugsėjo 3 d. įsakymas batalionui Nr. 9, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 124; 2-ojo bataliono vado 1941 m. rugsėjo 6 d. įsakymas batalionui Nr. 12, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 127; *Lietuvos karininkai*, t. 6, p. 243.

⁶¹ Stovyklos viršininko kpt. Eligijaus Sližio 1941 m. gruodžio 20 d. savaitinis sargybų tikrinimo planas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 14, l. 61–62; Stovyklos viršininko kpt. E. Sližio 1941 m. gruodžio 17 ir 19 d. raportai, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 14, l. 63–65.

⁶² A. Bubnys, *Lietuvių policijos...*, p. 89.

teigti, kad J. Krikštaponis (Krištaponis) šias pareigas ėjo nuo rugpjūčio 1 d. iki spalio pabaigos ir gruodžio mėnesį, o N. Reikalas – nuo spalio pabaigos iki lapkričio pabaigos, tiksliau nustatyti nepavyko), todėl aktualu atskleisti ltn. J. Krikštaponio (Krištaponio) vaidmenį konkrečiuose įvykiuose.

2-ojo bataliono 2-osios kuopos policininkai 1941 m. spalio 10 d. sušaudė apie 70 Rudensko žydų geto kalinių. 1941 m. spalio 15–16 d. lietuvių bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų policininkai sušaudė 625 stovyklos Nr. 352 kalinius. 1-oji ir 2-oji kuopos 1941 m. spalio 21 d. sušaudė apie 1000 Kaidanavos žydų geto kalinių. 2-ojo bataliono visos trys kuopos 1941 m. spalio 27 d. ir 28 d. Slucke dalyvavo sušaudant apie 2250 žydų. 1941 m. spalio 30 d. Klecko žudynėse buvo sušaudyta apie 2000 žydų. Dalyvavo visos trys 2-ojo bataliono kuopos. 1941 m. spalio mėnesį 1-osios ir 2-osios kuopų policininkai dalyvavo sunaikinant Maladečno miestelio žydų getą (nužudyta apie 200 žydų). 1941 m. lapkričio 7 d. ir 20 d. 2-asis batalionas (visos kuopos) dalyvavo Minsko žydų geto sunaikinimo akcijoje ir sušaudė apie 4166 žydus. 2-ojo bataliono 2-oji kuopa 1941 m. lapkričio 9 ir 10 d. dalyvavo Borisovo žydų geto naikinimo akcijoje. Tuomet 2-ojo bataliono policininkai sušaudė ne mažiau kaip 1000 žydų. 1941 m. lapkričio ar gruodžio mėnesį 2-asis batalionas (dalyvavo visos kuopos) sušaudė apie 400 Baranovičių miesto žydų geto kalinių⁶³. 1941 m. gruodžio 25–28 d. 1-oji ir 2-oji kuopos sušaudė apie 500 Berezino žydų geto kalinių⁶⁴.

Vokiečių 11-asis rezervinės policijos tarnybos batalionas Rudensko miestelio apylinkėse 1941 m. spalio 10 ir 11 d. vykdytos akcijos metu suėmė 189 asmenis, iš kurių 188

buvo sušaudyti⁶⁵. 1941 m. spalio mėnesį vokiečių 11-ajam rezerviniam policijos tarnybos batalionui pavaldus lietuvių 2-asis batalionas, kurio sudėtyje buvo ir 2-oji kuopa. Operacijos metu, 1941 m. spalio 10 d., buvo likviduotas Rudensko miestelyje veikęs žydų getas.

Archyviniai dokumentai rodo, kad spalio 10 d. į Rudensko miestelį iš Minsko traukiniu kartu su vokiečių kariškiais atvyko 2-ojo bataliono 2-osios kuopos policininkai. Dalis lietuvių policininkų, vykdydami karininkų įsakymus, apsupo miestelį ir jį saugojo. Kiti kartu su vokiečių policininkais ėjo į žydų gyvenamus namus, kur suimnėjo vyrus, moteris ir vaikus ir varė juos į aikštę šalia pašto. Iš čia pasmerktieji dviem grupėmis buvo nuvaryti į egzekucijos vietą šalia karjero (čia buvo iškastos duobės). 2-osios kuopos policininkai, vadovaujami 2-osios kuopos karininkų, pasmerktuosius sušaudė⁶⁷. 2-ojo bataliono 2-osios kuopos

⁶⁵ Baltarusijos komendantas 1941 m. spalio 19 d. pranešimas apie padėtį Baltarusijoje nuo 1941 m. spalio 1 iki 16 d., LYA, ap. 58, b. 47439/3, t. 2, l. 109–111.

⁶⁶ М. Ботвинник, *Памятники геноцида евреев Беларуси*, Минск: Беларуская навука, 2000, с. 90; Rudensko komisijos 1944 m. spalio 10 d. aktas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47750/3, t. 4, l. 8.

⁶⁷ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 31–32; M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 68–69; E. Guogos 1982 m. vasario 24 d. apklausos protokolas LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 217; B. Stimburio 1982 m. vasario 23 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 229; M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1160, l. 11, 18–19; E. Guogos 1982 m. rugpjūčio 19 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1160, l. 98, 134–135; J. Plaščinskio 1981 m. vasario 19 d. tardymo protokolas, LYA, ap. 46, b. 1287, l. 24; J. Vuosaičio 1961 m. balandžio 24 d. tardymo protokolas, LYA, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 278–279.

⁶³ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 30–50.

⁶⁴ A. Bubnys, *Lietuvių policijos...*, p. 89.

policininkai 1941 m. spalio 10 d. sušaudė apie 70 žmonių, t. y. apie 23 proc. Rudensko žydų geto kalinių (jų buvo apie 300), ir taip prisidėjo prie visiško geto sunaikinimo⁶⁸.

Pažymėtina, kad ltn. J. Krikštaponis (Krištaponis), kaip gaunantis priedą prie algos, 1941 m. spalio 9 d. minimas 2-ojo bataliono vado Minske pasirašytame įsakyme⁶⁹. Šis faktas leidžia teigti, kad dieną prieš žudynes Rudensko gete J. Krikštaponis (Krištaponis) turėjo būti Minske, nuolatinėje 2-ojo bataliono dislokacijos vietoje. Apie 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado ltn. J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą likviduojant Rudensko miestelio žydų getą liudija buvusio 2-osios kuopos policininko jaunesniojo karininko Martyno Kačiulio parodymai. 1980 m. liepos 14 d. vykusioje apklausoje M. Kačiulis parodė: „Po kurio laiko, matyti, kas tai įsakė šaudyti suvarytus žvyrduobėse žmones, nes kuopos vadas leitenantas Krikštaponis (koks jo likimas – nežinau) pradėjo varyti kareivius prie duobių šaudymui. Jis tada man ir kartu buvusiam mūsų būrio kareiviui Grigoniui (koks jo likimas – nežinau) liepė eiti šaudyti pasmerktuosius. O kada mes pareiškėme, kad žmonių šaudyti negalime, Krikštaponis liepė nuo duobių pasitraukti toliau, kad mūsų kas netyčia nenušautų.“⁷⁰

⁶⁸ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 32; E. Guogos 1982 m. vasario 24 d. tardymo protokolas, LYA, ap. 46, b. 1159, l. 217; B. Stimburio 1982 m. vasario 23 d. tardymo protokolas, LYA, ap. 46, b. 1159, l. 229; M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1160, l. 12; S. Gervino 1982 m. rugpjūčio 18 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1160, l. 66.

⁶⁹ 2-ojo bataliono vado mjr. A. Impulevičiaus 1941 m. spalio 9 d. įsakymas Nr. 43, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 164.

⁷⁰ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 32; M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 69.

Be to, 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausoje M. Kačiulis parodė: „Pirmiausia Juodis išvedė mus į Rudensko miestelio apsupimą. O vokiečių žandarmerija ir kiti mūsų kuopos kariai ėjo po tą miestelį ir rinko žydų tautybės piliečius. Paskiau ten prie tokių žvyrduobių, kur žvyras išimtas, buvo suvaryti visi žydų piliečiai ir mus sušaukė nuo apsupimo sargybos. Ten visa kuopa jau buvo susirinkusi. Surinktųjų šaudymui vadovavo leitenantas Juodis, leitenantas Tamošiūnas ir kuopos vadas Krištaponis. [...] Vokiečiai iš žandarmerijos stovėjo toliau. O mūsų kuopą sušaukė čia ir žydai tose duobėse buvo. Dvi grupės. Vienas kareivis iš mūsų, iš jaunų, pasakė: „Aš negaliu, sako, žmonių šaudyti.“ Tai paskui Krištaponis – kuopos vadas – pasakė: „Kurie negalite šaudyti, pasitraukite.“ Iš mūsų buvo pasitraukę maždaug 15 ar 17 vyrų į šoną. Mes buvome kokių 20–25 metrų atstume nuo tų visų ir matėme viską.“⁷¹ Galbūt pirmą kartą ir buvo atsiradusi galimybė daliai policininkų atsakyti šaudyti, tačiau vėliau tokių privilegijų nebuvo suteikiama.

Pažymėtina, kad šie M. Kačiulio parodymai gauti ne siekiant išsiaiškinti J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą ar nusikaltimus (apie jo žūtį saugumiečiai žinojo jau 1945 m., todėl nebuvo prasmės specialiai aiškintis jo veiklos ar jam užvesti bylos), o vykdant SSRS generalinio prokuroro pavedimą dėl JAV teisingumo ministerijos Specialiųjų tyrimų skyriaus pagalbos prašymo 2-ojo bataliono 2-osios kuopos 3-iojo būrio vado leitenanto Jurgio Juodžio byloje. 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausa buvo vykdoma dalyvaujant JAV teisingumo ministerijos Specialiųjų tyrimų skyriaus atstovui N. Šerui ir to pa-

⁷¹ M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1161, t. 3, l. 65; M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 149; A. Rukšėnas, *Kauno tautinio...*, p. 180–181.

ties skyriaus operatoriui filmavimo kamera darant vaizdo ir garso įrašą. Apklausą vykdė LSSR prokuroro vyresnysis padėjėjas, vyresnysis justicijos patarėjas J. Bakučionis ir N. Šeras, kurie daugiausia klausinėjo apie J. Juodžio dalyvavimą šaudymuose, tačiau apie J. Krikštaponį (Krištaponį) M. Kačiulis nebuvo klausiamas ar skatinamas prieš jį liudyti. Per apklausą M. Kačiulis patvirtino, kad jo sveikata ir atmintis gera⁷².

Vokiečių kariuomenei okupavus Baltarusiją, Minske ir jo apylinkėse 1941 m. vasarą ir rudenį buvo įsteigta daug karo belaisvių stovyklų, kurios nuo rugpjūčio mėnesio visos kartu sudarė stovyklą Stalag Nr. 352. Komisija, tyrusi nacių nusikaltimus prieš šios stovyklos (miško stovykla, Minsko priemiestis) kalinius, 1944 m. liepos mėnesio akte konstatavo, kad 1941 m. spalio mėnesį buvo surengta masinė karo belaisvių naikinimo operacija. Buvo sušaudyta daugiau nei 8 tūkstančiai miško stovyklos kalinių. Operacijoje dalyvavo ir 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas⁷³.

Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime teigiama, kad 1941 m. spalio 15 d. dvi lietuvių apsaugos dalių kuopos, vadovaujamos nuovados karininko, buvo pasiūstos į Minsko belaisvių civilių stovyklą ir sunaikino „625 komunistus“⁷⁴. Šioje akcijoje dalyvavo 2-ojo bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų policininkai. Buvęs 1-osios kuopos policininkas

Stasys Arštikaitis parodė, kad 2-ojo bataliono policininkai mašinomis buvo nuvežti už Minsko, kur buvo karo belaisvių stovykla. Vokiečiai pro stovyklos vartus išvarė didelę karo belaisvių koloną, kurioje buvo apie 300 žmonių. 2-osios kuopos policininkai apsupo juos ir varė į žudynių vietą apie 500 metrų atstumu nuo stovyklos. Dalis 2-osios kuopos policininkų saugojo koloną, kiti stovyklos kalinius grupelėmis varė į duobę. Pasmerktuosius šaudė 1-osios kuopos policininkai. Po sušaudymo 2-osios kuopos policininkai iš stovyklos atvedė dar dvi kolonas, ir jas sušaudė 1-osios kuopos kariai⁷⁵. 1941 m. spalio 15–16 d. operacijos metu 2-ojo bataliono 1-osios ir 2-osios kuopų policininkai sušaudė 625 stovyklos Nr. 352 kalinius⁷⁶.

Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyviniame pranešime duomenimis, 1941 m. spalio 18 d. viena apsaugos dalių kuopa sunaikino „1150 komunistų“ – belaisvių civilių Minsko stovyklos kalinių. Šiuos duomenis iš dalies atitinka buvusio 2-ojo bataliono 2-osios kuopos policininko M. Kačiulio parodymai. Jis teigė, kad 1941 m. spalio mėnesį, po akcijos Rudenske, vieną ankstyvą rytą lietuvių policijos 2-ojo bataliono 2-osios kuopos policininkai iš kareivinių sunkvežimiais važiavo už Minsko į sovietų karo belaisvių stovyklą. Čia vokiečiai iš barakų varė belaisvius ir juos rikiavo į koloną (surikiuota apie 400 žmonių). Paskui 2-osios kuopos 3-iojo būrio policininkai, vadovaujami jaunesniojo leitenanto Jurgio Juodžio, apsupę belaisvių koloną, pro stovyklos vartus ją konvojavo į už pusės kilometro buvusią pievą ir ten pasmerktuosius varė į duobę. Juos šaudė kitų 2-osios kuopos būrių policininkai.

⁷² M. Kačiulio 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1161, t. 3 (Jurgio Juodžio bylos medžiaga), l. 55–79.

⁷³ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 33–37; *Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941–1944*, Herausgeber: Hamburger Institut für Sozialforschung, 2002, s. 227; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 57.

⁷⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje*, 1 d. (toliau – *Masinės...*), sud. B. Baranauskas, E. Rozauskas, Vilnius: Mintis, 1965, p. 312.

⁷⁵ S. Arštikaičio 1962 m. vasario 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 270–272; J. Knyrimo ir S. Arštikaičio 1962 m. birželio 5 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 5, l. 207–208.

⁷⁶ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 33–37.

Vėliau ltn. Jurgio Juodžio vadovaujamas būrys atvarė dar dvi belaisvių kolonas (po 400 asmenų), ir jos buvo sušaudytos⁷⁷. S. Kačiulis 1979 m. apklausoje teigė, kad sovietų karo belaisvių sušaudymo akcijoje, kai buvo sušaudytos trys jų kolonos (kiekvienoje po 400 asmenų), dalyvavo tik 2-oji kuopa. Taigi jo teiginiai atitinka minėto vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono operatyvinio pranešimo duomenis apie nužudytųjų skaičių – apie 1200 žmonių⁷⁸.

Apie 2-osios kuopos vado ltn. J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą Minsko karo belaisvių stovyklos Nr. 352 kalinių žudynėse liudija buvusių policininkų parodymai. Buvęs 2-osios kuopos policininkas Stasys Rutkauskas parodė, kad 1941 m. rudenį visas 2-asis batalionas išvyko į Minsko priemiestyje buvusį lagerį. 2-ajai kuopai tada vadovavo ltn. J. Krikštaponis (Krištaponis). Lageryje buvo laikomi karo belaisviai, politiniai kaliniai, civiliai žmonės. Bataliono kariai varė stovyklos kalinius prie duobių ir ten juos šaudė. Komandą šaudyti duodavo J. Krikštaponis (Krištaponis), J. Juodis, Tamošiūnas ir kitų kuopų bei būrių karininkai⁷⁹.

Buvęs 2-ojo bataliono 3-iosios kuopos vadas kpt. Juozas Ūselis parodė, kad tuo metu, kai vyko karo belaisvių stovyklos Minsko priemiestyje naikinimo operacija, J. Krikštaponis (Krištaponis) vadovavo 2-ajai kuopai. Atkreiptinas dėmesys, kad

⁷⁷ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 34–35; *Masinės...*, p. 312; M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, 1982 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1159, l. 70–71, b. 1160, l. 12.

⁷⁸ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis...“, p. 34–35; M. Kačiulio 1979 m. balandžio 5 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 25.

⁷⁹ S. Rutkausko 1961 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 47386/3, t. 3, l. 337.

J. Ūselio apklausoje taip pat nebuvo klausama apie J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą, J. Ūselis jo pavardę pasakė tardytojo neprašomas, apibūdindamas įvykių eigą. Taip pat minėjo J. Krikštaponio (Krištaponio) padėjėjo Tamošiūno pavardę, tačiau kitų kuopos karininkų pavardžių, dalyvavusių akcijoje, neatsiminė⁸⁰.

Be to, Stasys Rutkauskas parodė: „1941 m. rudenį, tikslios datos neprisimenu, batalionas kartu su vokiečių batalionu traukiniu išvažiavo į Borisovą. Važiavo visas batalionas. Batalionui vadovavo Impulevičius, kuris kartu važiavo. Iš antros kuopos karininkų važiavo Krištaponis, Juodis, Tamošiūnas. Buvo karininkai ir iš kitų kuopų, kad jų pavardžių aš nežinau. [...] Į Borisovą nuėjo vokiečių kareiviai, kurie suėmė Borisove apie 300 žmonių. Iš jų galėjo būti 100 žydų ir likusieji baltarusiai. Mūsų batalionas buvo pasilikęs Borisovo apsaugai, bet kadangi Borisove pasipriešinimo vokiečiams niekas neparodė, tai apsaugoti Borisovo nereikėjo. Maždaug už dviejų valandų vokiečiai su vietiniais policininkais atvarė apie 300 suimtųjų. Apie 150 ar daugiau, dabar neprisimenu, atrinko, o kitus paliko saugoti bataliono kareiviams ir suvarė į vagonus. Tuos atrinktuosius, visus žydus ir dalį baltarusių, bataliono kareiviai nuvarė palei geležinkelį link Minsko ir ten sušaudė. Prieš tai, kad varyti šaudyti, Krištaponis kreipėsi į visus bataliono kareivius, pareikšdamas, kas nori savanoriais eiti šaudyti. Atsirado tokių kareivių apie 30 žmonių, bet pavardžių jų neprisimenu, nes jie buvo iš įvairių kuopų. Kas ėjo šaudyti savanoriais iš antros kuopos, dabar neprisimenu. Su kareiviais į šaudymo vietą nuėjo Krištaponis. Kartu ėjo vokiečių karininkų, vietinių policininkų. Pačio šaudymo aš nemačiau, tik girdėjau šūvius iš šautuvų.“ Nors kyla

⁸⁰ J. Ūselio 1962 m. sausio 26 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 47386/3, t. 3, l. 63.

abejonių, ar S. Rutkauskas teisingai nurodė Borisovo vietovę, tačiau pastebėtina, kad apklausų metu tardytojas jo neklausinėjo apie J. Krikštaponio (Krištaponio) vaidmenį šiose žudynėse, todėl S. Rutkauskas galėjo jo pavardės ir neminėti⁸¹.

2-osios kuopos policininkai Baltrus Simonavičius, Stanislovas Gervinas ir Martynas Kačiulis 1948 m. vasarą tardymo metu parodė, kad 1941 m. spalio pabaigoje ir lapkričio mėnesį 2-ajai kuopai vadovavo ltn. Nikodemus Reikalas Slucko, Klecko, Minsko ir Borisovo žydų getų kalinių žudynėse. Išvardydami visus jiems žinomus 2-ojo bataliono karininkus, B. Simonavičius, S. Gervinas ir M. Kačiulis 1948 m. kažkodėl nenurodė J. Krikštaponio (Krištaponio) pavardės, tačiau liudijo, kad N. Reikalas dalyvavo tik šių keturių miestų žydų žudynėse. Pastebėtina, kad B. Simonavičius, S. Gervinas ir M. Kačiulis 1948 m. tardymo metu taip pat nebuvo specialiai klausinėjami apie N. Reikalą⁸².

Taigi buvusių 2-osios kuopų policininkų parodymų, kitų šaltinių kritinė analizė leidžia pagrįstai teigti (to pakanka istoriniam vertinimui), kad ltn. Juozas Krikštaponis (Krištaponis) 1941 m. spalio 10 d. vadovavo 2-ojo bataliono 2-ajai kuopai Rudensko žydų geto kalinių ir 1941 m. spalio 15–16 d. vykusiose karo belaisvių stovyklos Stalag Nr. 352 kalinių žudynėse, o ltn. Nikodemus Reikalas 1941 m. spalio pabaigoje ir lapkričio mėnesį

vadovavo 2-ajai kuopai Slucko, Klecko, Minsko ir Borisovo žydų getų kalinių žudynėse. Iš žinomų archyvinių dokumentų neaišku, kas vadovavo 2-ajai kuopai kitose 1941 m. rudenį ir žiemą vykusiose žudymo akcijose.

1941 m. gruodžio 18 d. 2-ojo bataliono vadas mjr. A. Impulevičius parašu patvirtino, kad „ltn. Juozas Krištaponis“, nuo 1941 m. rugpjūčio 1 d. ejęs kuopos vado pareigas, „tinka būti pakeltas į kapitono laipsnį“⁸³. Paprastai laipsnis pakeliamas už gerą pavestų užduočių vykdymą ir nepriekaištingą tarnybą. Jei J. Krikštaponis (Krištaponis) spalio–gruodžio mėnesiais būtų sirgęs, gydęsis ligoninėje, buvęs komandiruotėje Lietuvoje ar dėl kitų priežasčių ilgai nėjęs vadovaujančių pareigų (dirbęs atsakingo darbo), nebūtų jokio pagrindo jam suteikti aukštesnį laipsnį.

Kapitono J. Krikštaponio (Krištaponio) tarnyba 2-ajame batalione baigėsi 1942 m. pirmoje pusėje, arba perkeliant jį į tarnybą 252-E batalione. 1942 m. rugsėjo 30 d. iš 252-E bataliono jis buvo paleistas į atsargą⁸⁴.

Esama prieštaringos informacijos J. Krikštaponio (Krištaponio) šeimos narių atsiminimuose. Jo sesuo Veronika Krikštaponytė-Juodienė prisiminė, kad brolis Juozas „visą nacių okupacijos“ laikotarpį slapstėsi nuo vokiečių ir sovietinių partizanų, bet buvo suimtas už konfliktą su vokiečiais restorane (buvo užgautas jo tautinis orumas) ir kelis mėnesius kalėjo Kauno kalėjime⁸⁵. Archyviniai duomenys rodo, kad J. Krikštaponis (Krištaponis) iš tiesų gestapo buvo suimtas ir tris mėnesius kalintas Kauno ka-

⁸¹ S. Rutkausko 1961 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. b. 47386/3, t. 3, l. 334–337; S. Rutkausko 1981 m. sausio 27 d. apklausos protokolas, LYA, ap. 46, b. 1287, l. 20.

⁸² B. Simonavičiaus 1948 m. rugpjūčio 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 103–108; S. Gervino 1948 m. liepos 28 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 199–206 a. p.; M. Kačiulio 1948 m. liepos 8 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 278; M. Kačiulio 1948 m. liepos 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238, t. 1, l. 283 a. p.

⁸³ 2-ojo bataliono kuopos vado ltn. Juozo Krištaponio pakėlimo kapitono laipsniu 1941 m. gruodžio 1 d. raštas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 145.

⁸⁴ *Lietuvos karininkai...*, t. 4, p. 277; LCVA, f. 930, ap. 2 K, b. 255; LYA, f. K-8, ap. 2, b. 3.

⁸⁵ *Aukštaitijos partizanų...*, p. 217–225.

lėjime⁸⁶. Sesuo buvo įsitikinusi, kad ji išgelbėjo įtakingų asmenų laidavimas, tarp jų ir generolo Stasio Raštikio, su kuriuo jis buvo susijęs šeimos ryšiais (Raštikis buvo vedęs buvusio prezidento Antano Smetonos dukterėčią, o J. Krikštaponis (Krištaponis) buvo prezidento sūnėnas, jo sesers Mortos sūnus). J. Krikštaponio (Krištaponio) dukterėčia prisiminė, kad jos motina pasakojusi, jog brolis Juozas iš policijos bataliono dezertyravo, „nes buvo kategoriškai prieš tokį tarnavimą vokiečiams nusiteikęs“⁸⁷.

Be to, žurnalisto A. Ališausko publikuotame straipsnyje cituojamas Bagnapolio kaimo gyventojas Julijonas Čeponis, kuris esą raštu paliudijęs: „Mūsų šeima visada gyveno Bagnapolio (Ukmergės r. – red.) vienkiemiais vadinamame kaime. Tai visai kaimynystėje su Juozo Krikštaponio (Krištaponio) gimtine – vienus nuo kitų mus skyrė tik nedidelis miškelis. [...] Kaimynai Krikštaponiai ir Čeponiai visada gražiai sugyveno. J. Krikštaponį visi žinojo kaip sąžiningą ir garbingą žmogų. Karo metu mūsų apylinkėse buvo raudonųjų partizanų (diversijas vykdyusių teroristų). Kartą jie Bagnapolio palaukėse nušovė du vokiečių kareivius. Jau kitą dieną trijų Bagnapolio ūkininkų trobesius apsupo galybė vokiečių kareivių. Mus – septyniolika žmonių – suvarė prie klėties ir liepė stovėti. Vienas iš šeimos tuo metu buvo išėjęs į kitą kaimą, o grįždamas pamatė, kas dedasi – dega kluonas, viskas apsupta,

pilna sunkvežimių, vokiečių kareivių, kurie laukė savo vado įsakymo sudėginti viską. Tas žmogus nubėgo tiesiai pas Krikštaponį Juozą, kuris per visą karą gyveno savo tėvų sodyboje. Visą išgirdęs, J. Krikštaponis greitai paėmė kartu Lėno kleboną, ir visi trys skubiai atvyko į mūsų kaimą. J. Krikštaponis gerai mokėjo vokiečių kalbą, jis ilgai kalbėjo su tuo vyriausiu vokiečių karininku, kuriam buvo pavesta mus sunaikinti. Po to J. Krikštaponis priėjo prie mūsų ir pasakė: „Viską padariau, brangūs kaimynai, kad gyvi liktumėte.“ Vėliau J. Čeponis jau liudijo, kad gelbėti kaimo J. Krikštaponis (Krištaponis) ir vietos klebonas atvyko vokiečių karininko vairuojamu automobiliu⁸⁸. Apie kaimo išgelbėjimą liudijo ir Mykolas Dirsė, taip pat teigęs, kad vėliau vokiečiai siūlė J. Krikštaponiui (Krištaponiui) trauktis į Vokietiją, tačiau jis atsisakė⁸⁹. Šie liudijimai, jei atpasakotas įvykis atitinka tikrovę, kalba ne tik apie J. Krikštaponio (Krištaponio) siekį išgelbėti kaimynus, bet ir jo sąsajas su nacių okupacine valdžia, tam tikrą autoriteto galią, įtaką, nes niekuo vokiečiams nenusipelnęs, jokių ryšių su karine policine vadovybe neturėjęs žmogus kažin ar galėjo paveikti baudėjus. Jie taip pat netiesiogiai neigia artimųjų prisiminimuose esančią informaciją apie J. Krikštaponio (Krištaponio) savavališką pasitraukimą iš 2-ojo bataliono (dezertyravimą), nes tokiu atveju jis turėjo vengti bet kokių kontaktų su vokiečių policija (grėstų kalėjimas, sušaudymas).

⁸⁶ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro gen. mjr. P. Kapralovo 1945 m. rugpjūčio 29 d. pažyma SSRS NKVD-NKGB įgaliotiniui Lietuvoje gen. lt. I. Tkačenkai apie J. Krištaponio (Krištaponio) nukovimą karinės operacijos metu, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 49, l. 199.

⁸⁷ A. Ališauskas, „Kaltinamas dalyvavęs genocide: ar pagrįstai?“, prieiga internete: www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-alisauskas-kaltinamas-dalyvavęs-genocide-ar-pagristai.d?id=70483230 [žiūrėta 2021-05-02].

⁸⁸ Viešos diskusijos pavadinimu „Komplikuotos biografijos: tarp istorijos, atminties, politikos ir teisės“ transliacijos įrašas internete: https://www.youtube.com/watch?v=2vb_tQeM1Nw [žiūrėta 2021-12-14, 2 val. ir 52 min. nuo vaizdo įrašo pradžios].

⁸⁹ Ten pat.

1943 m. J. Krikštaponis (Krištaponis) tapo Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) nariu. 1944 m. įstojo į generolo leitenanto Povilo Plechavičiaus kuriamą Vietinę rinktinę ir buvo paskirtas Karo mokyklos 6-osios kuopos vadu. Prasidėjus sovietinei reokupacijai, įsijungė į partizaninį pasipriešinimą. 1944 m. rugpjūčio mėnesį paskirtas 2-ojo LLA rajono (Taujėnų, Deltuvos valsčiai) vadu. 1944 m. gruodžio mėnesį iš 1-ojo ir 2-ojo LLA rajonų įkūrus Vyčio apygardą, tapo šios apygardos vadu, jam priskiriami didžiausi nuopelnai už apygardos įkūrimą ir organizacinį stiprinimą. Slapyvardis – nežinomas. Kartu su 18 partizanų J. Krikštaponis (Krištaponis) žuvo 1945 m. sausio 12 d. kautynėse su NKVD kariuomenės daliniu Užulėnio miške (Ukmergės r.). Palaidojimo vieta nežinoma⁹⁰.

J. KRIKŠTAPONIO (KRIŠTAPONIO) ISTORINIO ATMINIMO PROBLEMA

J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemos ištakos siekia 1996-uosius, kai Ukmergės miesto aikštėje buvo pastatytas paminklinis akmuo su bronziniu bareljefu. Ant pritvirtintos granito plokštės iškalti žodžiai: „Lietuvos partizanų „Vyties“ apygardos vadas kap. Juozas Krikštaponis.“ Tais pačiais metais jo vardu pavadinta Ukmergės aikštė. LGGRTC generalinės direktorės Dalios Kuodytės 1997 m. gruodžio 22 d. įsakymu Nr. 166 J. Krikštaponiui (Krištaponiui) buvo pripažintas kario savanorio statusas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. gegužės 15 d. nutarimu Nr. 596 J. Krikštaponis (Krištaponis) buvo apdovanotas Vyčio

⁹⁰ S. Knezys, „Kauno karo...“, p. 153; *Lietuvos kariuomenės...*, p. 277; *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944*, Vilnius: LGGRTC, 2011, p. 415–416; J. Krikštaponis (Krištaponis), prieiga internete: <http://genocid.lt/centras/lt/653/a/> [žiūrėta 2021-05-02].

Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinu⁹¹. Lietuvos Respublikos prezidentas Valdas Adamkus 2002 m. spalio 31 d. dekretu Nr. 1965 suteikė (po mirties) pulkininko laipsnius trims „ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviams – kariams savanoriams ir prieškario Lietuvos kariuomenės kariams“: Tauro apygardos vadui Antanui Baltūsiui-Žvejui, Vytauto apygardos vadui Vincui Kauliniui-Miškiniui ir Vyčio apygardos vadui Jonui Krištaponiui. 2007 m. sausio 5 d. dekretu Nr. 1K-849 klaida buvo ištaisyta: Jono Krištaponio asmenvardis pakeistas Juozu Krikštaponiu (Krištaponiu). Pulkininko laipsniai minėtiems asmenims buvo suteikti tuometinio krašto apsaugos ministro Lino Linkevičiaus teikimu. Žinoma, nei Vyriausybė, nei Prezidentūra tuomet neturėjo visos informacijos apie šiuos vadus, pasitikėta LGGRTC teikimu, nors Centras nebuvo atlikęs J. Krikštaponio (Krištaponio) biografijos išsamaus tyrimo ir neturėjo žinių apie jo veiklą karo metais.

Pirmasis publikaciją apie J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemą 2011 m. paskelbė Evaldas Balčiūnas⁹². Tai

⁹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. gegužės 15 d. nutarime Nr. 596, kurį pasirašė Ministras Pirmininkas Gediminas Vagnorius ir krašto apsaugos ministras Česlovas Stankevičius, rašoma: „Pristatyti apdovanoti Vyčio Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinu šiuos didvyriškai gynusius Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyvius – karius savanorius (po mirties): Vincą Kaulinį – Vytauto apygardos vadą, Juozą Krikštaponį – Vyčio apygardos vadą, Antaną Slucką – Rytų Lietuvos srities vadą, prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.56193?positionInSearchResults=0&searchModelUID=011f05c2-7f42-493c-9187-eb442ee22c58> [žiūrėta 2021-04-10].

⁹² E. Balčiūnas, „Trys naciams tarnavę Lietuvos laisvės armijos (LLA) pulkininkai“, prieiga internete: <http://www.anarchija.lt/aktualijos/81-istorija/32771-trys-naciams-tarnave-lietuvos-laisves-armijos-lla-pulkininkai.html>, [žiūrėta 2021-04-10].

buvo pasipiktinimo reakcija į minėtą dekretą, nes visi trys pulkininko laipsnius gavę partizanų vadai, E. Balčiūno įsitikinimu, dalyvavo Holokauste ir kitų civilių žudynėse. Jis retoriškai klausė: „Įdomu, kaip turėtų jaustis aukų artimieji, kad ir atsitiktinai papuolę į J. Krikštaponio (Krištaponio) vardu pavadintą aikštę Ukmergėje?“ Lietuvos žydų bendruomenę (toliau – LŽB) ši publikacija paskatino kreiptis į LGGRTC dėl papildomos informacijos. 2012 m. liepos 25 d. Centras išsiuntė atsakymą LŽB dėl minėtų asmenų veiklos karo metais, informuodamas, kad yra archyvinių duomenų apie J. Krikštaponio (Krištaponio) ir A. Baltūsio dalyvavimą Holokauste, tačiau apie V. Kaulinį tokių duomenų nerasta. Tuomet LGGRTC jau buvo pradėjęs platų Holokauste dalyvavusių asmenų tyrimą. Viskas prasidėjo nuo to, kai 2009 m. Lietuvos žydų bendruomenės tinklalapyje Izraelyje buvo paskelbtas 4233 lietuvių, kaltinamų dalyvavimu Holokauste, vadinamasis „J. A. Melamedo sąrašas“⁹³. Lietuvos Respublikos Vyriausybės pavedimu LGGRTC pradėjo tyrimą. Po trejų metų darbo (2013 m. spalio mėn.) LGGRTC pavyko nustatyti, kad iš minėtų 4233 asmenų prie žydų genocido galimai prisidėjo 1070 žmonių. Be to, papildomai buvo nustatyti dar 985 asmenys, bet jų pavardžių nebuvo minėto tinklalapio sąraše. Tyrime dalyvavusio A. Rukšėno teigimu, nerasta jokių duomenų apie tokių garsių partizanų vadų, kaip Jonas Žemaitis, Adolfas Ramanauskas ar Juozas Lukša, dalyvavimą žydų žudynėse, tačiau sąraše minimas J. Krikštaponis (Krištaponis) „iš tiesų 1941 m. spalio mėnesį Baltarusijoje

⁹³ Izraelio leidinyje *Lithuania: Crime and Punishment* (1999, January, Nr. 6) pateikta beveik 5000 lietuvių, kaltinamų dalyvavus Holokauste, pavardžių, prieiga internete: <https://ggochin.files.wordpress.com/2017/07/lithuania-crime-and-punishment-volume-6.pdf> [žiūrėta 2021-10-12].

dalyvavo Rudensko geto likvidavimo ir karo belaisvių sušaudymo operacijoje“⁹⁴.

Nepaisydama šios oficialiai paskelbtos informacijos, kuri turėjo priversti suklusti, Panevėžio rajono savivaldybės taryba 2014 m. vasario 24 d. vienai Panevėžio gatvei suteikė „J. Krištaponio“ vardą. Kodėl pasirinktas asmenvardis *Krištaponis*, o ne *Krikštaponis* – neaišku. Žymių partizanų (J. Lukšos, V. Gužo, A. Grybino, P. Bartkaus, J. Šibailos) asmenvardžiais pavadintos ir kitos Panevėžio gatvės. 2014 m. kovo 14 d. Lietuvos kariuomenės Krašto apsaugos savanorių pajėgų Vyčio apygardos 5-ojoje rinktinėje įvyko renginys, skirtas pirmojo Vyčio apygardos vado atminimui įamžinti, „suteikiant Rinktinės Štabo I a. salei plk. Juozo Krikštaponio (Krištaponio) vardą. Iškilios asmenybės vardo suteikimas vienai iš Rinktinės salių, skirtas stiprinti Rinktinės karių karinę ir tautinę dvasią, puoselėti pagarbą istorinėms vertybėms bei įamžinti pirmojo Vyčio apygardos vado plk. Juozo Krikštaponio (Krištaponio) atminimą.“⁹⁵ Nežinoma, ar atminimo įamžinimo iniciatoriai girdėjo apie minėtą A. Rukšėno pareiškimą.

Paviešinti LGGRTC tyrimo rezultatai visuomenėje sukėlė tam tikrą reakciją. Vienas pirmųjų autorių, atkreipęs dėmesį į J. Krikštaponio (Krištaponio) asmenį ir paminklinį akmenį jam atminti, buvo Zigmas Vitkus,

⁹⁴ D. Liekis, „Po lietuvių tyrimo litvakų sudarytame žydšaudžių sąraše – nauji įtariamieji“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/mokslas/archive/po-lietuviu-tyrimo-litvaku-sudarytame-zydsaudziu-sarase-nauji-itariamieji.d?id=63132320> [žiūrėta 2021-06-10].

⁹⁵ Prieiga internete: http://kariuomene.kam.lt/lt/kariuomenes_struktura/savanoriu_pajegos_368/padaliniai_371/kasp_vycio_apygardos_5-oji_rinktine_panevezys/naujienos_3478/rinktines_salei_suteiktas_plk._juozo_krikstaponio_vardas.html?pbck=0 [žiūrėta 2021-06-15].

kuris 2014 m. liepos mėnesį paskelbtoje publikacijoje rašė:

„Žinant nepaneigiamus faktus [...] kodėl užmerkiame akis ir paverčiame gerbtinu visai netinkamą žmogų ir paliekame šiuos praeities faktus mūsų valstybės nedraugų interpretacijoms [...]. Galima įsivaizduoti, kodėl ukmergiškiai nekelia šio klausimo. [...] Kaipgi dabar ardysi paminklą partizanų pulkininkui? Tačiau ar ne didesnis skandalas yra būtent tai, jog jis tebestovi?“⁹⁶

Į pagrįstai iškeltą klausimą jokios reakcijos iš valstybinių institucijų tuomet nesulaukta.

2014 m. liepos 14 d. Ukmergėje, J. Krikštaponio (Krištaponio) vardo aikštėje, įvyko asociacijos „Lietuva be nacizmo“ surengtas piketas, kuriuo buvo norima atkreipti dėmesį į tai, kad „Ukmergės rajone ir Lietuvoje išgarbintas „tautos didvyris“ Juozas Krikštaponis buvo aktyvus Holokausto Lietuvoje ir Baltarusijoje vykdytojas, nusikaltėlis prieš žmoniją.“⁹⁷ Deja, tai nebuvo pačių ukmergiškių inicijuotas renginys. Vienas piketo organizatorių, Socialistinio liaudies fronto lyderis G. Grabauskas, anksčiau buvo teistas už antivalstybinę veiklą ir 2020 m. pabėgo į Rusiją, nes jam grėsė teisinis persekiojimas. Jis ir asociacija „Lietuva be nacizmo“ susiję su Rusijos propagandine žiniasklaida, kuri galimai palaiko ryšius su Rusijos specialiosiomis tarnybomis ir atlieka informacinio bei propagandinio karo prieš Lietuvą funkcijas⁹⁸.

⁹⁶ Z. Vitkus, „Pavojingas akmuo. Pavojingasis, nei Žaliojo tilto „balvonai“, prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2014-07-15-zigmas-vitkus-pavojingas-akmuo-pavojingasis-nei-zaliojo-tilto-balvonai/> [žiūrėta 2021-06-10].

⁹⁷ „Ukmergėje – asociacijos „Lietuva be nacizmo“ piketas“, prieiga internete: <https://www.ukzinius.lt/pdf/failai/2014-07-15.pdf> [žiūrėta 2021-06-18].

⁹⁸ V. Saldžiūnas, „Kremliaus ruporai – apie Seimo rinkimus: rauda dėl rezultatų, o vienas pabėgo į Rusiją“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/>

Šios tarnybos galimai išnaudojo piketą siekdamas diskredituoti Lietuvą tarptautinės bendruomenės akyse. Mažai abejonių, kad panašūs atvejai bus eksploatuojami ir ateityje, nes tai gali pažeisti ir Lietuvos valstybinius interesus.

Ukmergės rajono savivaldybės meras Vydas Paknys asociacijos „Lietuva be nacizmo“ piketuotojams teigė, kad savivaldybė jau yra kreipusis į Lietuvos istorijos institutą ir LGGRTC, kad „šios įstaigos ir nuspręs, ką reikėtų daryti šioje situacijoje“. „Pati nuspręsti, kokio vardo nedera suteikti ar pašalinti paminklą, savivaldybė neturi kompetencijos – tai Vyriausybės politika“, – komentavo savivaldybės Kultūros ir viešųjų ryšių skyriaus pareigūnas⁹⁹. Derėtų pastebėti, kad paminklų statymas, jų pašalinimas ir gatvių pervardijimas priklauso būtent savivaldybių kompetencijai, todėl toks savo teisių „delegavimas“ labiau panašėjo į baimę apsispręsti ir siekį atsikratyti tiesioginės atsakomybės.

LGGRTC susidūrė su J. Krikštaponiui (Krištaponiui) paties Centro suteikto kario savanorio statuso problema, kurią kažkaip reikėjo spręsti. 2014 m. gruodžio 19 d. LGGRTC išsiuntė Generalinei prokuratūrai užklausimą, kuriame prašė ištirti, ar J. Krikštaponis (Krištaponis) „įvykdė karo nusišaltimus, nusikalto žmoniškumui“. Taip pat buvo prašoma kreiptis į Vilniaus apygardos

[news/daily/demaskuok/kremliaus-ruporai-apie-seimo-rinkimus-rauda-del-rezultatu-o-vienaspabego-i-rusija.d?id=85583797](https://www.delfi.lt/news/daily/demaskuok/kremliaus-ruporai-apie-seimo-rinkimus-rauda-del-rezultatu-o-vienaspabego-i-rusija.d?id=85583797) [žiūrėta 2021-06-09]; „Specialus tyrimas: Kremliaus organizacijos pinigai – į lietuviškas, latviškas ir estiškas kišenes“, prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/specialus-tyrimas-kremliaus-organizacijos-pinigai-i-lietuviskas-latviskas-ir-estiskas-kisenes-56-507933> [žiūrėta 2021-06-09].

⁹⁹ „Ukmergėje – asociacijos „Lietuva be nacizmo“ piketas“, *Ukmergės žinios*, 2014, liepos 15, Nr. 53.

administracinę teismą dėl LGGRTC 1997 m. įsakymo, kuriuo J. Krikštaponiui (Krištaponiui) buvo pripažintas kario savanorio statusas, panaikinimo. Centras šalia rašto pridėjo A. Rukšėno istorinę archyvinę pažymą „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu“. Joje buvo pateikta faktinė archyvinio tyrimo medžiaga, liudijanti apie J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą Holokauste. Vėliau pažyma tapo prieinama visuomenei¹⁰⁰. Kreipdamasis į prokuratūrą LGGRTC norėjo atitaisyti savo klaidą, mat Pasipriešinimo 1940–1990 m. okupacijoms dalyvių teisinio statuso įstatymo 6 straipsnio 2 dalies 1 punkte nustatyta, kad kario savanorio statusas nepripažįstamas asmenims, kurie, be kita ko, „įvykdė karo nusikaltimus, nusikalto žmoniškumui, įsakė žudyti ar žudė taikius gyventojus arba dalyvavo darant šiuos nusikaltimus“. Prokuratūra atsakyme paaiškino, kad negali pradėti ikiteisminio tyrimo dėl mirusio asmens veiklos (tai draudžia baudžiamosios teisės principai), taip pat kad negali kelti klausimo dėl asmens baudžiamosios atsakomybės ir reabilitacinių pagrindais (nors, kalbant apie mirusius asmenis, tai baudžiamoji teisė leidžia), nes J. Krikštaponis (Krištaponis) niekada nebuvo nuteistas¹⁰¹. Teisininkas Donatas Glodenis pastebėjo, kad neteisėtai

suteikto kario savanorio statuso problema egzistuoja ir ją reikės spręsti ateityje. Pasak jo, jokie teisės aktai netrukdė, pastebėjus padarytą klaidą, pačiai Centro vadovybei kreiptis į administracinę teismą prašant panaikinti neteisėtą savo įsakymą dėl kario savanorio statuso J. Krikštaponiui (Krištaponiui) suteikimo¹⁰². Tačiau tai nebuvo padaryta ir klausimas liko išsaldytas.

Netrukus apie LGGRTC pažymą sužinojo Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (toliau – LLKS), kuri 2015 m. sausio 8 d. kreipėsi į Generalinę prokuratūrą ir LGGRTC teigdama, jog: „Remiantis dviem KGB duotais suinteresuotų asmenų parodymais išbraukti J. Krikštaponį iš Lietuvos pasipriešinimo istorijos“ būtų netikslinga, o šis konfliktas gali pasitarnauti jėgoms, nepripažįstančioms Lietuvos partizaninio pasipriešinimo teisėtumo¹⁰³. LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė 2015 m. sausio 11 d. televizijos laidoje „Savaitė“ gynė Centro sprendimą kreiptis į prokuratūrą sakydama, kad iš prokuratūrai pateiktos medžiagos visiems turėtų būti akivaizdu, kad J. Krikštaponis (Krištaponis) dalyvavo Holokauste¹⁰⁴.

¹⁰⁰ LGGRTC 2014 m. gruodžio 19 d. pažyma Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu“, prieiga internete, http://genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2016/20160210_krikstaponis_02.pdf [žiūrėta 2022-01-29].

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2015 m. sausio 22 d. atsakymas LGGRTC, prieiga internete: <https://drive.google.com/file/d/0B7N4UaoQWBXianZuS1NuSjVUNWc/view?pref=2&pli=1&resourcekey=0-LBYjBszBV78IPqi2fhUGQ> [žiūrėta 2021-04-09]; prieiga internete: http://genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2016/20160210_krikstaponis_03.pdf [žiūrėta 2021-06-09].

¹⁰² D. Glodenis, „Kas nuvainikuos nepelnytai pagerbtus, prisidėjusius prie Holokausto?“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/d-glodenis-kas-nuvainikuos-nepelnytai-pagerbtus-prisidejusius-prie-holokausto.d?id=70352118> [žiūrėta 2021-05-09].

¹⁰³ „Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos protestas-reikalavimas“, prieiga internete: <https://llks.lt/pdf/pareiskimas%20del%20kristoponio.pdf> [žiūrėta 2020-09-11]; Ž. Zabulytė, *Žydų istorinės atminties įprasminimas Ukmergėje: lokaliniai ir išoriniai veikėjai*: bakalauro darbas, Vilnius, 2021, p. 39.

¹⁰⁴ N. Pumprickaitė, „Ar galėjo Prezidento A. Smetonos sūnėnas dalyvauti žydų žudynėse?“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/89410/ar-galejo-prezidento-a-smetonos-sunenas-dalyvauti-zydu-zudynese-video> [žiūrėta 2021-05-07].

Iš Ukmergės kilusi tuometinė Seimo pirmininkė Loreta Graužinienė taip pat rėmėsi LGGRTC parengta pažyma, kai 2016 m. raštu kreipėsi į tuometinę prezidentę Dalią Grybauskaitę ir krašto apsaugos ministrą Juozą Oleką, prašydama apsvarstyti, ar paaiškėjus naujoms aplinkybėms pagrįstai J. Krikštaponiui (Krištaponiui) po mirties suteiktas pulkininko laipsnis¹⁰⁵. Nei iš Prezidentūros, nei iš ministerijos jokios reakcijos nesulaukta. Neaišku, ar tai buvo abejingumas, atsakomybės kratymasis ar baimė imtis konfliktiško sprendimo. Galbūt viskas kartu. Tačiau į L. Graužinienės pareiškimą atsiliepė LLKS, vėl užėmusi gynybines pozicijas ir jaučianti pareigą apginti J. Krikštaponio (Krištaponio) garbę, nes ji save laikanti pagrindine partizanų atminimo sergėtoja ir puoselėtoja. LLKS tinklalapio vyriausiasis redaktorius Antanas Ališauskas bandė paneigti visus istorinius kaltinimus:

„Vien tiktai pagal du SSRS KGB vykdytų tardymų metu išgautus (galimai sufabrikuotus) parodymus, absoliučiai daugumai kitų tardomųjų (buvusių bataliono policininkų) nieko blogo apie J. Krikštaponį nepaliudijus ir jo net nepaminėjus, nevalia išmesti už laisvę žuvusį partizanų vadą į istorijos šiukšlyną, sutripyti jo atminimą.“¹⁰⁶

LLKS lyg ir pripažįsta J. Krikštaponį (Krištaponį) tarnavus 2-ajame batalione, tačiau susidaro įspūdis, kad šio bataliono dalyvavimas žudynėse sąjungai nėra argumentas.

¹⁰⁵ „L. Graužinienė sujudo dėl J. Krikštaponiui (Krištaponiui) suteikto pulkininko laipsnio“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/l-grauziniene-sujudo-del-j-krikstaponiui-suteikto-pulkininko-laipsnio.d?id=70500282> [žiūrėta 2020-01-03].

¹⁰⁶ A. Ališauskas, „Kaltinamas dalyvavęs genocide: ar pagrįstai?“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-alisauskas-kaltinamas-dalyvavęs-genocide-ar-pagrįstai.d?id=70483230> [žiūrėta 2021-06-11].

LGGRTC generalinė direktorė T. B. Burauskaitė taip pakomentavo A. Rukšėno parengtą pažymą: „Centras, rašydamas istorinę archyvinę pažymą, visada remiasi tik dokumentais, ir tai, kas parašyta mūsų pažymoje, nėra šiaip samprotavimai. Tai yra istorine archyvine medžiaga, kaip šaltiniu, paremti duomenys.“ T. B. Burauskaitė per visą savo kadenciją užėmė nuoseklią poziciją ir nedviprasmiškai pasisakė J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo klausimu. LGGRTC kaip ekspertų institucija iki tol pasitikėjo Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių organizacija bei LLKS, tačiau J. Krikštaponio (Krištaponio) atvejo tyrimas, regis, sugriovė tą pasitikėjimą. Partizanų vado dalyvavimas Holokauste niekaip nederėjo su turimu ir norimu apginti šio partizano įvaizdžiu. *Didžiajame pasakojime* apie Lietuvos partizaninį karą tokių dalykų iki tol nebuvo ir daug kam atrodė, kad ir negali būti (kolektyviai atremtas išpuolis prieš A. Ramanausko atminimą buvo tarsi įrodytas). Visuomenėje sklido nuogaštavimai, kad „pagal kažkieno komandą šmeižiami beveik visi garsiausi partizanų vadai“ ir galbūt juodinami „falsifikuojant“ ir „kuriant“ dokumentus¹⁰⁷.

Ukmergės rajono savivaldybės meras Rolandas Janickas¹⁰⁸ 2017 m. lapkričio 8 d. gavo LGGRTC raštą su A. Rukšėno parengta minėta pažyma. Lietuvos istorijos institutas 2017 m. lapkričio 9 d. raštu „Dėl Juozo

¹⁰⁷ I. Babkauskienė, J. Gafurova, „Kas padės tašką partizano J. Krikštaponio istorijoje?“ (toliau – I. Babkauskienė...), prieiga internete: [https://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/kas_pades_taska_partizano_jkrikstaponio_istorijoje\[žiūrėta 2021-07-01\]](https://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/kas_pades_taska_partizano_jkrikstaponio_istorijoje[žiūrėta 2021-07-01]).

¹⁰⁸ R. Janickas nuo 2003 m. priklauso Darbo partijai, yra partijos Ukmergės skyriaus pirmininkas. Nuo 2013 m. Ukmergės rajono savivaldybės mero pavaduotojas, nuo 2015 m. – Ukmergės rajono savivaldybės meras.

Krikštaponio veiklos ir vaidmens Lietuvos istorijoje“ informavo Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliariją ir Ukmergės rajono savivaldybę, kad Instituto XX a. istorijos skyriuje buvo išsamiai apsvarstytas Ukmergės savivaldybės prašymas įvertinti J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą ir vaidmenį Lietuvos istorijoje. Pagal šio svarstymo metu pareikštas nuomones, įvertinus dokumentinę archyvinę medžiagą, buvo parengta pažyma, kurioje pateikta faktinė medžiaga apie J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą žydų ir kitų civilių žudynėse Baltarusijoje, kartu Ukmergės rajono savivaldybės merui ir rajono tarybai siūlyta panaikinti su J. Krikštaponiu (Krištaponiu) susijusius istorinio atminimo įamžinimo ženklus, rekomenduota demontuoti esantį paminklinį akmenį ir pakeisti J. Krikštaponio (Krištaponio) aikštės vardą¹⁰⁹. Ši LGGRTC ir Istorijos instituto pateikta vienareikšmiška informacija ir rekomendacijos buvo ignoruojamos, ir jokių veiksmų savivaldybė tuomet nesiėmė. Kitų metų kovo mėnesį Ukmergės meras R. Janickas raštu kreipėsi į Vyriausybės kanclerį su „prašymu suteikti išsamią konsultaciją ir dalyvauti vertinant informaciją apie J. Krikštaponio (Krištaponio) veiklą vokiečių okupacijos metu ir jo vaidmenį Lietuvos istorijoje“. Meras teigė pakliuvęs į nepavydėtiną padėtį:

„Kokį sprendimą aš beprieimčiau šioje situacijoje, liksiu kaltas arba prieš vieną, arba prieš kitą pusę. Iš vienos pusės, jis yra pripažintas pasipriešinimo dalyviu, pagerbtas kaip didvyris, kovojęs ir žuvęs už Tėvynės laisvę. Jeigu paminklo nepašalinsiu, tai reikš, kad

aukštiname galimai dalyvavusius holokauste, o jei paminklą panaikinsiu, ant manęs pyks, kad žeminu ir negerbiu partizanų.“¹¹⁰

Šiuo atveju buvo akivaizdu, kad jėgų persvarą turi LLKS gynybinės pozicijos šalininkai. Savivaldybės taryba tiesiog nedrįso priimti savarankiško sprendimo.

Po kelių metų tylos J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo klausimo pagaliau ėmėsi Vyriausybė. 2018 m. Vyriausybės kanclerio pavaduotojas Deividas Matulionis interviu portalui lrt.lt kalbėjo: „Yra duomenų apie jo dalyvavimą Holokauste ir taip pat žudant karo belaisvius Baltarusijos teritorijoje. Kreipiamės į Ukmergės savivaldybės merą, kad tas paminklas, kuris yra pastatytas, būtų greičiau nukeltas.“ Pasiteiravus, ką apie tai mano meras R. Janickas, šis kratėsi atsakomybės:

„Čia ne mūsų kompetencija, turėtų atsakyti kiti, ir aš tikrai neturiu argumentų. Tikrai norėčiau, kad kartu susėstų tas pats Genocido centras, Vyriausybės atstovai, mūsų partizaninio judėjimo atstovų gynėjai, būtų platesnė diskusija ir susitartų.“

J. Krikštaponio (Krištaponio) atminimui skirto paminklinio akmens iniciatoriai tikino neleisiantys iškelti paminklo ir ruošėsi rengti protestus¹¹¹.

Vyriausybės pozicija nesikeitė: sprendimą dėl paminklo turi priimti savivaldybė, meras, nes tai ne Vyriausybės, o savivaldybės kompetencija. 2019 m. D. Matulionis komentavo situaciją Ukmergėje: „Meras turėtų suvokti, kad tokių dalykų neturi būti. Mes nelabai galime imtis, mes kreipėmės oficialiai, aš raštu kreipiausi, kalbėjau telefonu,

¹¹⁰ I. Babkauskienė...

¹⁰⁹ Lietuvos istorijos instituto 2017 m. lapkričio 9 d. raštas Nr. SD-(1.10)-327 „Dėl Juozo Krikštaponio veiklos ir vaidmens Lietuvos istorijoje“ Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijai ir Ukmergės rajono savivaldybei, Lietuvos istorijos instituto sekretoriatas.

¹¹¹ G. Vitkauskas, R. Gilytė, „Ukmergės meras neskuba versti paminklo J. Krikštaponiui (Krištaponiui)“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/227999/ukmerges-meras-neskuba-versti-paminklo-j-krikstaponiui> [žiūrėta 2021-06-05].

deja, tas klausimas iki šiol nesisprendžia. Tai yra savivaldybės reikalas.¹¹²

Meras sugalvodavo įvairių pasiteisinimų ir dingsčių, kurios greičiausiai dangstė tikrąsias neveiklumo priežastis, susijusias su elektorato išlaikymu: „Šitie dalykai valstybinio lygmens, vyriausybinių lygio, bet ne savivaldybės lygmens. Ir niekas nenori oficialiai pasakyti, kad taip, jisai kaltas.“ Jis teigė nenorįs „priešinti bendruomenių“¹¹³. Žydų istorinės atminties įprasminimo Ukmergėje klausimus tyrusios Živilės Zabulytės nuomone, „tokį neryžtingumą galėjo lemti ir tai, jog meras Ukmergėje yra sulaukęs ilgalaikio vietos gyventojų pasitikėjimo, todėl vengė konfliktiškų sprendimų“, kurie nebūtų palankūs jo įvaizdžiui ir politinei ateičiai¹¹⁴ (2019 m. meras buvo perrinktas antrai kadencijai). Vienintelis svarus R. Janicko paaiškinimas, kodėl nieko nesiimama, – tai, kad J. Krikštaponiui (Krištaponiui) nebuvo panaikintas kario savanorio statusas, Prezidento dekretu suteiktas pulkininko laipsnis ir Vyriausybės apdovanojimas¹¹⁵.

Holokausto atminimo problematiką tyrinėjantis Z. Vitkus, komentuodamas situaciją dėl paminklo sakė, kad bendroji atminimo kultūra negali ir neturi būti diktuojama leidžiant įsakymus (tokia nuostata akcentuojama 2011 m. priimtoje Tarptautinėje memorialinių muziejų chartijoje). Dėl šios priežasties aukščiausios valstybės institucijos gali nebent inicijuoti ir užtikrinti suinteresuotų pusių, institucijų, ekspertų ir bendruomenių

forumą, kuriame būtų iškristalizuotos gairės, kaip derėtų elgtis įamžinant (nejamžinant) kontroversiškas asmenybes. Jo teigimu, priimant konkrečius sprendimus savivaldybėms būtų rekomenduojama atsižvelgti į šias gaires. Z. Vitkaus nuomone, priimant sprendimus dėl atminimo ženklų konkrečioms asmenims, jų biografijos turėtų būti vertinamos visuminiu požiūriu, remiantis nepakenkimo kitiems žmonėms ir poelgių neatsveriamumo principais¹¹⁶. Kitaip sakant, jokie nuopelnai kovoje už nepriklausomybę neatsveria asmens dalyvavimo masinėse civilių žudynėse ir nėra viešosios pagarbos pagrindas.

Vis dėlto 2019 m. J. Krikštaponio (Krištaponio) vardo aikštė buvo pervardinta. Ukmergės žiniasklaidoje tai buvo aprašyta tik kaip vienas iš savivaldybės tarybos posėdyje priimtų nutarimų, o pats nutarimas visuomenėje nesulaukė didelio dėmesio ir rezonanso. Ukmergės gyventojai iš viso neparodė jokios savo pozicijos dėl paminklo – nerengė protesto akcijų, piketų (už ar prieš), buvo abejingi, galbūt dėl nesidomėjimo ir informacijos stokos, pilietiško sąmoningumo bei aktyvumo trūkumo. Akivaizdu, jog J. Krikštaponio (Krištaponio) asmenybė ir veikla jiems mažai ką tereiškę. Ar ne vienintelis Algimantas Kacevičius Ukmergės miesto bendruomenės dienraštyje 2018 m. paskelbė publikaciją, kurioje drąsiai kėlė klausimą dėl paminklinio akmens J. Krikštaponiui (Krištaponiui) pašalinimo, panaudojo LGGRTC pažymoje nurodytus faktus?¹¹⁷ Ukmergės žydų bendruomenė taip pat neišreiškė kategoriškos nuomonės, kaip turėtų būti elgiamasi su paminklu, tačiau

¹¹² D. Platūkytė, „Dar viena Lietuvos dėmė: Ukmergėje tebestovi paminklas Holokauste dalyvavusiam partizanui Krištaponiui“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1090732/dar-viena-lietuvos-deme-ukmergeje-tebestovi-paminklas-holokauste-dalyvavusiam-partizanui-kriktaponiui> [žiūrėta 2021 m. birželio 5 d.].

¹¹³ Ž. Zabulytė..., p. 93.

¹¹⁴ Ž. Zabulytė..., p. 42.

¹¹⁵ Ten pat.

¹¹⁶ D. Platūkytė, „Dar viena Lietuvos dėmė...“

¹¹⁷ A. Kacevičius, „Apie po žeme paslėptą tiesą“, prieiga internete: <https://www.vilkmerge.eu/algimantas-kacevicius-apie-po-zeme-paslepta-tiesa/> [žiūrėta 2021-06-18].

akcentavo, kad ji norėtų aiškumo¹¹⁸. Atrodo, kad J. Krikštaponio (Krištaponio) atminimo atvejį užrišo Gordijaus mazgą, kurį atmazgyti niekam nesiseka, o perkirsti neužtenka nei išminties, nei drąsos, nei valios, nei etinių vertybių. Visa problema – visuomenės abejingumas, nepasitikėjimas ekspertais ir atsakingų valstybinių institucijų vadovų politinės valios nebuvimas.

Žinoma, Lietuvos žydų bendruomenei buvo ir yra skaudžiausia dėl susidariusios padėties. Jos pirmininkė Faina Kukliansky 2020 m. teigė:

„Aš Jums galiu paminėti ir daugiau asmenybių, dėl kurių jau daug metų vyksta polemika – pavyzdžiui, ponas J. Barzda, J. Krištaponis, J. Noreika. [...] Tai dar nebaigtas klausimas, ir jis nebus baigtas. Tas karas tęsis tol, kol nebus įvertinti tie žmonės arba organizacijos, apie kurias mes kalbame.“¹¹⁹

LŽB tais pačiais metais kreipėsi į Lietuvos istorijos institutą dėl istorinės archyvinės pažymos apie J. Krikštaponio (Krištaponio) biografiją ir veiklą. Atsižvelgęs į kreipimąsi, Institutas 2020 m. parengė pažymą „Dėl Juozo Krikštaponio (Krištaponio) biografijos ir veiklos“. Ji parengta po straipsnio autoriaus nepriklausomo archyvinių dokumentų tyrimo ir panaudojus su šiuo klausimu susijusių istoriografiją. Pažyma apsvarstyta XX amžiaus istorijos skyriuje ir jai buvo pritarta.

F. Kukliansky buvo teisi: kolektyvinių atminčių konfrontacija tęsėsi toliau ir, matyt, dar tęsis, atnešdama žalą ne tik mūsų visuo-

menei, bet ir valstybei. Sunku net perversinti J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemos kenksmingumą lietuvių ir žydų santykiams. Kita vertus, tai, kad šis reikalas nėra beviltiškas, rodo kitų valstybinių institucijų aktyvumas. Užsienio reikalų ministras Gabrielius Landsbergis 2021 m. raštu kreipėsi į Ukmergės merą R. Janicką siūlydamas, kad „geriausias sprendimas būtų paminklinį akmenį J. Krikštaponiui iškelti iš Ukmergės miesto ribų“¹²⁰. Jo rašte teigiama, kad istorikų tyrimai pateikė aiškių įrodymų, jog J. Krikštaponis (Krištaponis) asmeniškai prisidėjo prie nacistinės Vokietijos organizuoto civilių asmenų žudymo¹²¹. Atsakyme R. Janickas rašė, kad savivaldybės „iš daugelio institucijų gautoje istorinėje bei archyvinėje medžiagoje (LGGRTC ir Istorijos instituto pažymos – M. P.) nėra pateikta nenuginčijamų ir aiškių bei visuotinai pripažintų įrodymų, todėl prašytume leisti susipažinti su Jūsų minimais tyrimais bei įrodymais, kuriais mes nedisponuojame“¹²².

Atrodo, meras sąmoningai ar nesąmoningai supainiojo faktais pagrįstus istorinius vertinimus ir teisinius kaltinimus, privalomus teisme prieš kaltinamąjį. Užmirštama, kad nevyksta joks baudžiamasis procesas ir

¹²⁰ J. Burokas, „Bandymas suniekinti partizanų Vyčio apygardos vado Juozo Krikštaponio atminimą“ (toliau – J. Burokas...), prieiga internete: <https://alkas.lt/2021/05/29/j-burokas-bandymas-suniekinti-partizanu-vycio-apygardos-vado-juozo-krikstaponio-atminima/> [žiūrėta 2021-06-11].

¹²¹ J. Burokas...

¹²² Ukmergės rajono savivaldybės mero R. Janicko 2021 m. gegužės mėn. raštas „Dėl paminklinio akmens J. Krikštaponiui (Krištaponiui)“ užsienio reikalų ministrui G. Landsbergiui ir Vyriausybės kanceliarijai; G. Vitkauskas, R. Gilytė, „Ukmergės meras neskuba versti paminklo J. Krikštaponiui (Krištaponiui)“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/227999/ukmerges-meras-neskuba-versti-paminklo-j-krikstaponiui> [žiūrėta 2021-06-22].

¹¹⁸ Ž. Zabulytė..., p. 42.

¹¹⁹ „Žydų bendruomenės atstovai prieštarauja, kad būtų pagerbtas dar vienas partizanų vadas: tai – dar nebaigtas klausimas, karas tęsiasi“, prieiga internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/zydu-bendruomenes-atstovai-priestarauja-kad-butu-pagerbtas-dar-vienas-partizanu-vadas-tai-dar-nebaigtas-klausimas-karas-tesiasi.d?id=84701387> [žiūrėta 2021-06-09].

niekas J. Krikštaponio (Krištaponio) neteisiam. Vadovaujantis istorikų tyrimais ir bendražmogiškoms vertybėmis (atjautos, pagarbos, solidarumo, atsakomybės), vyksta jo asmenybės, veiklos ir istorinio atminimo vertinimas ir tam nereikia teismo sprendimo. Tai du skirtingi dalykai. Be to, meras nurodė, kad „savivaldybė, prisiimdama atsakomybę dėl J. Krikštaponio paminklinio akmens likimo, turi turėti svarų ir nenuginčijamą tam pagrindą, paremtą kompetentingų valstybės institucijų sprendimais bei nustatytais faktais pagrįstomis išvadomis, nes, kaip minėta, visuomenėje nėra vyraujančios vienos nuomonės vertinant J. Krikštaponio veiklą, ir bet koks sprendimas neišvengiamai sukels dalies visuomenės nepasitenkinimą.“

Ukmergės rajono savivaldybės poziciją galima apibendrinti kaip baimę apsispręsti, atsakomybės kratymąsi priimti sprendimą, visą ją perkeliant Vyriausybei ir kitoms institucijoms.

Netrukus, kaip ir buvo prognozuota, neigiamai į užsienio reikalų ministro prašymą sureagavo LLKS garbės pirmininkas, laisvės kovų dalyvis Jonas Burokas, viešoje publikacijoje teigęs, kad turi pakankamai medžiagos apginti pulkininko J. Krikštaponio „nacių ir antrosios sovietinės okupacijos metu didvyrišką veiklą [...] turi pakankamai paliudijimų, kad jis [...] savo veikla nenusikalto žmoniškumui“¹²³. Tiesa, „medžiaga“ ir „paliudijimai“ nebuvo pateikti. LLKS garbės pirmininkas retoriškai klausė: „O kokie G. Landsbergio argumentai? Kas tie „autoritetingi“ anoniminiai Lietuvos ir tarptautiniai istorikai? Kokie jų tyrimai ir kokie aiškūs įrodymai?“¹²⁴ Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Ukmergės filialo pirmininkė Aldona Kalesnikienė teigė, kad merą pasiekęs Užsienio reikalų

ministerijos raštas šios visuomeninės organizacijos nariams sukėlė nerimą. Anot A. Kalesnikienės:

„Mes vieningai pasisakome prieš paminklinio akmens, kuriuo įamžintas pirmojo Vyčio apygardos partizanų vado atminimas, iškėlimą. Mums skaudu, kad kėsinamasi į paminklą, kuris 1996 metais buvo pastatytas už įvairių organizacijų, pavienių žmonių, tarp jų ir mūsų kraštiečio monsinjoro Alfonso Svarinsko, paaukotas lėšas.“¹²⁵

Apibendrinant galima teigti, kad LLKS ir Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga užėmė besąlygiškai gynybinę, istorikų tyrimus ignoruojančią ir J. Krikštaponio (Krištaponio) dalyvavimą civilių žudynėse neigiančią poziciją, kurią nuosekliai gina iki šiol, kategoriškai pasisakydamos prieš paminklo pašalinimą. Ar tokia LLKS pozicija pasitarnauja valstybės interesams ar jiems kenkia, gina nuo Lietuvai priešišku jėgų ar joms padeda? Apie tai derėtų rimtai pasvarstyti ne tik LLKS nariams.

2021 m. gruodžio 2 d. Ukmergės rajono savivaldybė ir Lietuvos istorijos institutas surengė viešą diskusiją pavadinimu „Komplikuotos biografijos: tarp istorijos, atminties, politikos ir teisės“¹²⁶, kuri buvo skirta J. Krikštaponio (Krištaponio) biografijai ir istorinio atminimo klausimams aptarti. Ukmergės savivaldybė savo interneto svetainėje paskelbė Istorijos instituto pažymą apie J. Krikštaponio (Krištaponio) biografiją

¹²⁵ L. Ežerskytė, „Griauti partizanų vadui pastatyto paminklo neskubės“, prieiga internete: <https://www.gzeme.lt/2021/05/31/griauti-partizanu-vadui-pastatyto-paminklo-neskubes/> [žiūrėta 2021-07-09].

¹²⁶ Viešos diskusijos pavadinimu „Komplikuotos biografijos: tarp istorijos, atminties, politikos ir teisės“, transliacijos įrašas internete: https://www.youtube.com/watch?v=2vb_tQeM1Nw [žiūrėta 2021-12-14].

¹²³ J. Burokas...

¹²⁴ J. Burokas...

ir veiklą¹²⁷. Pranešimai ir diskusijos parodė skirtingą istorikų (dr. Alvydo Nikžentaičio, dr. M. Pociaus, dr. A. Rukšeno, dr. Nerijaus Šepečio) ir teisininkų (prof. Alfonso Vaišvilos, Evaldo Pašilio) J. Krištaponio (Krištaponio) biografijos bei asmenybės vertinimą ir požiūrį į jo istorinį atminimą. Lietuvos istorijos instituto direktorius A. Nikžentaitis įžanginėje kalboje atkreipė dėmesį į tai, kad kai kada teisė labai vėluoja įtvirtindama tam tikras normas, kurias istorikai, atminties formuotojai jau būna aprobavę, ir pateikė pavyzdį, kai tarptautinė teisė deportacijas pripažino nusikaltimu tik XX a. pabaigoje. Diskusija parodė, kad į renginį susirinko gana skirtingą požiūrį ir vertybes turintys visuomenės atstovai, kurių bendras sutarimas dėl to, ką daryti su J. Krištaponio (Krištaponio) istoriniu atminimu, šiuo metu sunkiai įmanomas. Nepaisant to, renginys buvo reikalingas ir reikšmingas, nes atkreipė dėmesį ir padėjo visuomenei geriau suprasti sudėtingas atminties kultūros problemas ir galimus jų sprendimo būdus.

Deja, J. Krištaponio (Krištaponio) atvejis nėra vienintelė padaryta klaida dėl partizanų istorinio atminimo. Kario savanorio statusas ir pulkininko laipsnis buvo suteiktas ir Tauro apygardos vadui Antanui Baltūsiui, apie kurį taip pat yra archyvinių duomenų, bylojančių jį dalyvavus Holokauste (vadovavo apsaugos kuopai Maidaneko konclageryje)¹²⁸. Žinant,

kad anksčiau nebuvo išsamiai tiriamos partizanų biografijos, yra nemaža tikimybė, kad klaidų dėl kario savanorio statuso, karinių laipsnių suteikimo ir apdovanojimų buvo padaryta ir dėl kitų partizanų bei jų vadų, galėjusių dalyvauti Holokauste ar kitose civilių žudynėse. Todėl galima kalbėti apie buvusias sistemines valstybės istorijos politikos klaidas. Šią problemą mūsų valstybei ir visuomenei reikės anksčiau ar vėliau spręsti, o klaidas – atitaisyti. Tai ne tik bendražmogiškų etinių vertybių, bet ir Lietuvos nacionalinių interesų klausimas, nes šias realijas priešiškos jėgos išnaudoja ir išnaudos propagandiniame informaciniame kare prieš mūsų valstybę.

Išmintis byloja, kad nėra blogai padaryti klaidą, blogiau – jos neištaisyti. Istorikai nesprenžia, kam statyti paminklą, o kam jį pašalinti, kam suteikti kario savanorio statusą, garbės laipsnį, o iš ko jį atimti. Tai ne jų kompetencija, jie neturi tokių įgaliojimų. Istorikai, kaip savo srities ekspertai, gali pateikti remiantis išsamia ir profesionalia šaltinių analize atliktus nešališkus tyrimus, nustatyti faktus, padaryti išvadas ir galbūt pateikti bendrus galimų sprendimų pasiūlymus. Remdamiesi jais, visuomenė, politikai, valstybės pareigūnai turi nuspręsti, kas vertas atminimo ir pagarbos, o kas – ne, ir valingai priimti ekspertų tyrimais pagrįstus sprendimus. Tikėkimės, kad J. Krištaponio (Krištaponio) atveju taip ir atsitiks. Tai mūsų valstybės garbės ir piliečių moralinės atsakomybės, žmogiško jautrumo reikalas. Atminimo ženklų, pastatytų asmeniui, da-

¹²⁷ Lietuvos istorijos instituto pažyma apie Juozo Krištaponio (Krištaponio) biografiją ir veiklą, prieiga internete: [https://www.ukmerge.lt/uploads/Lietuvos%20istorijos%20instituto%20pa%C5%BEy%20apie%20J.%20Krik%C5%A1taponio%20\(Kri%C5%A1taponio\)%20biografij%C4%85%20ir%20veikl%C4%85/Pa%C5%BEy%20apie%20J.Krik%C5%A1tapon%C4%AF.pdf?fbclid=IwAR1dzE3kYikkpf5CZkyNBD0PcngHsagxLpdzLD-DbJGXIWdI39DzY4WwRZQ](https://www.ukmerge.lt/uploads/Lietuvos%20istorijos%20instituto%20pa%C5%BEy%20apie%20J.%20Krik%C5%A1taponio%20(Kri%C5%A1taponio)%20biografij%C4%85%20ir%20veikl%C4%85/Pa%C5%BEy%20apie%20J.Krik%C5%A1tapon%C4%AF.pdf?fbclid=IwAR1dzE3kYikkpf5CZkyNBD0PcngHsagxLpdzLD-DbJGXIWdI39DzY4WwRZQ) [žiūrėta 2020-01-10].

¹²⁸ A. Baltūsis nacių okupacijos metais tarnavo

252-ajame lietuvių policijos batalione, kuris nuo 1943 m. vasario mėn. buvo paskirtas saugoti Maidaneko koncentracijos stovyklą. Lietuvių policininkai daugiausia vykdė išorinę koncentracijos stovyklos apsaugą. A. Baltūsis ėjo 252-ojo bataliono 2-osios kuopos būrio vado pareigas, vėliau, 1943 m. balandžio mėn., buvo paskirtas bataliono 3-iosios kuopos vadu, žr.: LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22380/3, l. 10–11.

lyvavusiam masinėse žudynėse, pašalinimas niekaip nepakenks mūsų visuomenės istorinei sąmonei. Priešingai – padarys ją brandesnę, kaip kad dažnai įvyksta ir žmogaus gyvenime, išdrįsus pripažinti tam tikrus iki tol iš atminties išstumtus ar nepripažintus nepatogius, nemalonus, nederančius su idealiu savo įvaizdžiu įvykius.

HOLOKAUSTAS IR ANTISOVIETINIS PASIPRIEŠINIMAS LIETUVOS ATMINTIES KULTŪROJE

Dabartinėje Lietuvos atminties kultūroje antisovietinio pasipriešinimo kolektyvinė (istorinė) atmintis, jos vaizdiniai užima solidžią ir reikšmingą vietą. Tai liudija įvairūs minėjimai, parodos, paminklai, filmai, spektakliai, knygos ir kt. Daug dėmesio 1944–1953 m. partizaninio pasipriešinimo istorijai skiriama vidurinio mokslo ugdymo programose patriotiškai auklėjant vaikus ir jaunimą. Naujaisi atminties kultūros tyrimai rodo, kad Lietuvoje jau nusistovėjo antisovietinė atminties kultūra ir ypač jautriai reaguojama į dvi temas: pokario partizanų kovas ir Sąjūdžio laikotarpio įvykius, o tai akivaizdžiai liudija, jog per paskutinius metus įvyko dar viena laisvės kovų naratyvo aktualizacija¹²⁹.

Todėl dėsninga, kad Lietuvos *Didžiąjame pasakojime* (naratyve) ypatinga vieta skirta 1944–1953 m. partizaninio karo mitui, tapusiam lietuvių tautinio pasididžiavimo ir nepaprastos pagarbos objektu. Tai nėra unikalu. Visos tautos turi savo herojus, šventus tautinius mitus, kurių pagrindas – kova dėl valstybės nepriklausomybės. Tautiniai mitai

užima svarbią vietą valstybių *Didžiuosiuose pasakojimuose*. Kaip žinia, jie sujungia mokslinius tyrimus su visuomenės istorinės sąmonės vaizdiniais, apeliuoja į emocijas ir tarnauja kolektyvinio identiteto kūrimui¹³⁰. Rusai turi Didžiojo tėvynės karo mitą, lenkai – Armijos krajovos, ukrainiečiai – Ukrainos sukilėlių armijos, baltarusiai – Partizanų respublikos, kitos tautos – dar kitus. Šių šalių visuomenių reakcija į šmeižtą ar didvyrių kvestionavimą – beveik vienoda.

Mitas – tai vaizdinių, idėjų apie pasaulį visuma, kurią mitologinė sąmonė priima kaip tikrą ir neabejotiną žinojimą. Mitologinė sąmonė – tai ypatinga žmogaus sąmonės forma, kuriai mitas yra ne fikcija, o tikra būtinybė¹³¹. Mitas ankstyvosioms bendruomenėms buvo reikalingas kaip jų kultūros, tradicijos tęstinumas, pasaulio ir praeities paaiškinimas, dabarties įprasminimas¹³². Jis iš dalies reikalingas ir šiuolaikinėms visuomenėms. Mite privalo būti herojų – itin stiprių, fiziškai ir dvasiškai, drąsių, pasiaukojančių asmenybių, beveik pusdievių. Mūsų atveju herojai yra antisovietinio pasipriešinimo dalyviai, partizanai, jų vadai, herojiškai aukojęsi dėl mūsų vienos iš pagrindinių vertybių – valstybingumo. Toks daliai visuomenės yra tapęs ir J. Krikštaponis (Krištaponis), kuriuo kaip teigiama mitologine asmenybe neabejojama ir kuriam rodoma didžiulė pagarba. Pavyzdžiui, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Ukmergės filialas 2021 m. rugsėjo 11 d. organizavo žygį, skirtą Vyčio apygardos partizanų kovoms atminti. Žygis prasidėjo nuo paminklinio akmens J. Krikštaponiui (Krištaponiui), jame daly-

¹²⁹ A. Nikžentaitis, *Valstybė ir atmintis. Atminties kultūros ir istorijos politikos Vidurio ir Rytų Europoje lyginamojo tyrimo bandymas: monografijos rankraštis*, Vilnius, 2020, p. 200.

¹³⁰ A. Megill, F. Ankersmit, H. Kellner (Hg.), *Grand Narrative and the Discipline of History, A New Philosophy of History*, Chicago, 1995, p. 151–173.

¹³¹ А. Лосев, *Диалектика мифа*, Москва, 1990, p. 100.

¹³² *Мифы народов мира*, Москва, 2008, с. 9–13.

vavo nemažai jaunimo, buvo padėta gėlių, uždegta žvakių¹³³.

Antisovietinio pasipriešinimo kolektyvinė atmintis – labai palanki sritis reikšties mitologinei sąmonei, istorijos politizavimui, t. y. dabarties galios, politinių, socialinių, idėjinių ir kitų poreikių tenkinimui. Antra vertus, kaip teisingai pastebėjo Saulius Sužiedėlis, „istorijos politizavimas (galima pridėti: mitologizavimas – *M. P.*), net dėl tariamai gerų tikslų, ją degraduoja, kai visuomenė pratinama prie nekritiškos arba dogmatiškos istorijos, kuomet „geroji“ istorija pavirsta sakralizuota arba mistifikuota atminties versija, nepasiduodančia kritikai.“¹³⁴ Todėl suprantama, kodėl dalis aktyviosios visuomenės sutrinka arba užima gynybinę poziciją, kai nelaukta paaikškėja, kad kai kurių pasipriešinimo vadų (tapusių herojais) biografijos prieštaringos, kad kai kurie iš jų dalyvavo Holokauste ir kitose civilių žudynėse. Praeities tikrovė sukelia koliziją tarp kolektyvinių atminčių – antisovietinio pasipriešinimo ir Holokausto. Taip atsitiko ir su Kazio Škirpos, Jono Noreikos ir Juozo Krikštonio (Krištonio) istorine atmintimi.

Kitokia Holokausto kolektyvinės atminties būklė. Jis neegzistuoja Lietuvos partizanų spaudoje, atsiminimuose, dokumentuose. Laisvės kovotojai Holokaustą nutylėjo, neapmąstė, nereflektavo, nepateikė savo vertinimų ar požiūrio. Tas pats pasakytina ir apie nacių okupacijos metų pagrindines lietuvių organizacijas, jų spaudą, pokario emigrantų memuarus. Visiškai pritarčiau

S. Sužiedėlio pastebėjimui, kad „iš pirmo žvilgsnio tai turėtų stebinti, ypač atsižvelgiant į tai, kad 1941 m. žydų genocidas savo apimtimi ir koncentruotu smurtu neturi atitiktens Lietuvos istorijoje“¹³⁵. Egidijus Aleksandravičius, tyręs lietuvių istorinės atminties problemas, konstatavo, kad Holokaustas lietuvių kolektyvinėje atmintyje neegzistuoja¹³⁶. Ši ištara, pagarsinta prieš dvi dešimtis metų, veikiausiai tiktų kalbant ir apie šiandieną. Nors pastaruoju metu padėtis keičiasi arba bent jau padėti pagrindai tokiam pasikeitimui (šiandien, kaip niekad anksčiau, leidžiama daug knygų apie Holokaustą, rengiama nemažai konferencijų ir minėjimų, sukurta meno kūrinių ir kt.). Pasak Hektoro Vitkaus, Holokausto istorinė atmintis Lietuvos atminties kultūroje susikūrė kaip praktika, įsitvirtinusi istorikų ir kitų istorinės sąmonės kūrėjų darbuose, tačiau akivaizdu, kad ši istorinės sąmonės struktūra Lietuvos visuomenės dar nėra aiškiai suvokiama¹³⁷. Simptomatiška, tačiau konkursas sukurti paminklinį objektą Lietuvos žydų gelbėtojams (Icchoko Mero idėja) paskelbtas tik 2020-aisiais. Jis iki šiol nepastatytas (nebuvo išrinktas nė vienas iš pateiktų projektų), kaip nepastatyta ir nė vieno personifikuoto paminklo žydų gelbėtojui. Pasaulio teisuoliai (Lietuvos žydų gelbėtojai) iki šiol *Didžiajame pasakojime* neužima deramai reikšmingos vietos. Jie, priešingai nei partizanų vadai, iki šiol nėra

¹³³ J. Burokas, „Kas apgins pulkininko Juozo Krikštonio garbę?!“, prieiga internete: <https://slaptai.lt/jonas-burokas-kas-apgins-pulkininko-juozo-krikstaponio-garbe/> [žiūrėta 2022-01-12].

¹³⁴ S. Sužiedėlis, „Istorijos politizavimas išeivijoje ir Lietuvoje“, *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, sud. A. Tilvytienė, Vilnius, 1996, p. 14.

¹³⁵ „Prof. Saulius Sužiedėlis: „Svarbu ne švari, o teisinga istorija“, prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2012-01-02-prof-saulius-suziedelis-svarbu-ne-svari-o-teisinga-istorija/> [žiūrėta 2021-09-02].

¹³⁶ E. Aleksandravičius, „Apie atminties archeologiją, kančių kultūrą ir Holokausto prisiminimus“, *Praeitis, istorija ir istorikai*, Vilnius, 2000.

¹³⁷ Hektoras Vitkus, „Istorinė atmintis ir holokaustas: problemos samprata“, *Genocidas ir rezistencija*, 2005, Nr. 1, p. 61.

tapę lietuvių herojais, žymiais žmonėmis. Tiesa, padėtis po truputį keičiasi: Šarnelės kaime Pasaulio tautų teisuolių vardu pavadinta gatvė, Šiauliuose atidarytas to paties vardo skveras¹³⁸.

Ar toks abejingumas (ignoravimas?) reiškia, kad didelei daliai lietuvių žydai ir jų likimas buvo (ir yra?) kažkas visiškai svetimą, ne sava, ne mūsų? H. Vitkaus nuomone, „Holokaustas lietuvių istorinėje atmintyje yra įsitvirtinęs kaip tam tikros konkuruojančios trauminės patirties naratyvas, kuris ir viešojoje, ir individualiojoje bendravimo terpėse neretai reflektuojamas kaip kolektyvinę tapatybę dekonstruojantis veiksnys.“ Tai akivaizdu ir kalbant apie J. Krikštaponio (Krištaponio) istorinio atminimo problemą. Tokia nuostata skatina Holokausto atžvilgiu laikytis rezervuotos arba net gynybinės pozicijos¹³⁹. Antra vertus, Lietuvos ir kitų šalių žydams Holokaustas yra gyva, skausminga, trauminė kolektyvinė atmintis, todėl jie nepaprastai jautrūs jo atminimui.

¹³⁸ A. Mizgirdė, „Šarnelėje įamžintas per Holokaustą gelbėjusių žydus atminimas: čia išgelbėtos dešimtytys asmenų“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1548044/sarneleje-iamzintas-per-holokausta-gelbejusiu-zydus-atminimas-cia-igelbetos-desimtytys-asmenu> [žiūrėta 2022-01-10]; A. Mizgirdė, „Šiauliuose atidarytas Pasaulio tautų teisuolių skveras, pagerbiantis per karą žydus gelbėjusius žmones“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1526739/siauliuose-atidarytas-pasaulio-tautu-teisuoliu-skveras-pagerbiantis-per-kara-zydus-gelbejusius-zmones> [žiūrėta 2022-01-10].

¹³⁹ H. Vitkus, „Holokausto atminimas – tai ne vienkartinis ritualas“, prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2012-10-17-hektor-as-vitkus-holokausto-atminimas-tai-ne-vienkartinis-ritualas/> [žiūrėta 2021-05-16]; H. Vitkus, „Apie Holokausto atminimą ir empatijos ribas“, prieiga internete: <https://literaturairmenas.lt/publicistika/hektor-as-vitkus-apie-holokausto-atminima-ir-empatijos-ribas/> [žiūrėta 2021-06-10].

Visuomenėje nemažai manančiųjų, kad jei mes pripažinsime istorinę tikrovę (keleto žymių partizanų vadų dalyvavimą Holokauste, kitose žudynėse), sugriausime lietuvių tautinės tapatybės pagrindą ir ardydysime valstybės pamatus, padėsime Rusijai šmeižti partizanus ir apjuodinsime laisvės kovą. Kitaip sakant, siūloma susluoti šiukšles po kilimu, kad jų nesimatytų. Į tai atsakymas galėtų būti toks: jei istorinės tikrovės (tiesos) pripažinimas sugriaus mūsų tapatybę ir suardys valstybės pagrindus, tai tokia silpna tapatybė ir tokie sutrūkinėję valstybės pamatai turės būti nugriauti. Tvirtą tautinę tapatybę ir valstybę dera statyti ant amžinų bendražmogiškų etinių vertybių, ant drąsos pamatų, pripažįstant labai nemalonias ir etiškai smerktinas mūsų istorijos tikrybes. Tai būtų mūsų tikroji stiprybė, kuri niekaip nepakenktų *Didžiajam pasakojimui* apie laisvės kovą ir apsaugotų pasipriešinimo istoriją nuo jos mitologizavimo.

Stebint kolektyvinių atminčių (vaizduočių) konfrontaciją (J. Noreikos, K. Škirpos, J. Krikštaponio (Krištaponio) atveju), kyla sudėtingų, bet esminių klausimų. Ar lietuvių empatija, atjauta Holokausto aukoms gali tapti tokia pati, kokia dabar yra sovietinio režimo aukoms? Ar lietuvių visuomenė pasirengusi Holokausto patirtį priimti kaip savo? Ką mums daryti, kad atjautos mūsų visuomenėje būtų daugiau? Tai svarbūs bendražmogiškų etinių vertybių klausimai, į kuriuos turėtume atsakyti. Bedražmogiškos etinės vertybės (empatija, atjauta, rūpestis, užuojauta, solidarumas, pagarba, tolerancija) gali apjungti lietuvius ir žydus, gali jungti visas pasaulio tautas ir tapti nereliginės etikos pagrindu¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Т. Пяцо (Далай-лама XIV), *Этика для нового тысячелетия*, СПб, 2005.

IŠVADOS

1. Juozo Krikštaponio (Krištaponio) asmenvardžio vartojimo įvairiuose šaltiniuose analizė leidžia daryti pagrįstą išvadą, kad tikrasis jo asmenvardis buvo *Juozas Krištaponis*. Atgavus nepriklausomybę, tikrasis asmenvardis *Juozas Krištaponis* dėl 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono, sovietiniuose ir partizanų dokumentuose pasitaikančių įvairių variacijų (raštvėdybos klaidų) pradėtas klaidingai vartoti kaip *Juozas Krikštaponis*.

2. Istorikų tyrimai rodo, kad Vokiečių Ostlando reicho komisariato Tvarkos policijos 2-asis PPT batalionas 1941 m. spalio–gruodžio mėnesiais daugiau nei penkiolikoje Baltarusijos vietovių sušaudė daugiau kaip 15 tūkst. žydų. Žudynėse dalyvavo visos trys 2-ojo PPT bataliono kuopos (1-oji, 2-oji ir 3-oji). Be to, 1941 m. spalio ir lapkričio mėnesiais maždaug šešių akcijų metu 2-asis PPT batalionas sušaudė ne mažiau kaip 2360 Minsko karo belaisvių stovyklos Stalag Nr. 352 kalinių. Karo belaisvių žudynėse dalyvavo visos trys 2-ojo PPT bataliono kuopos.

3. 2-ojo PPT bataliono buvusių policininkų parodymų, kitų šaltinių kritinė analizė leidžia pagrįstai teigti, kad 1941 m. rugpjūčio–gruodžio mėnesiais lt. J. Juozas Krištaponis (Krištaponis) ir lt. Nikodemus Reikalas pakaitomis ėjo 2-ojo bataliono 2-osios kuopos vado pareigas. J. Krištaponis (Krištaponis) 2-ajai kuopai vadovavo nuo rugpjūčio 1 d. iki spalio pabaigos ir gruodžio

mėnesį, N. Reikalas – nuo spalio pabaigos iki lapkričio pabaigos. Taip pat pagrįstai galima teigti, kad J. Krištaponis (Krištaponis) 1941 m. spalio 10 d. vadovavo 2-ojo PPT bataliono 2-ajai kuopai Rudensko žydų geto kalinių ir 1941 m. spalio 15–16 d. Minsko karo belaisvių stovyklos Stalag Nr. 352 kalinių žudynėse, o lt. N. Reikalas – 2-ajai kuopai 1941 m. spalio pabaigoje–lapkričio mėnesį vykusiose Slucko, Klecko, Minsko ir Borisovo žydų getų kalinių žudynėse.

4. J. Krištaponio (Krištaponio) istorinio atminimo įamžinimo problema (kario savanorio statusas, pulkininko laipsnis, apdovanojimas Vyčio Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinu, paminklinis akmuo Ukmergėje, gatvės pavadinimas Panevėžyje) byloja apie buvusias valstybės istorijos politikos sisteminę klaidą ir dabartinę kai kurių valstybinių įstaigų vadovybės politinės valios nebuvimą. Kartu tai liudija apie darnos tarp Holokausto ir antisovietinio partizaninio pasipriešinimo kolektyvinių atminčių nebuvimą, dalies visuomenės istorinės sąmonės nebrandumą, abejingumą ir bendražmogiškų etinių vertybių stoką.

5. J. Krištaponio (Krištaponio) biografijos ir asmenybės vertinimas, institucijų sprendimai ar neveiklumas dėl jo istorinio atminimo yra tas indikatorius, kuris parodo ir ateityje parodys mūsų visuomenės, valstybinių įstaigų vadovų refleksijos (savi-vokos), sąmoningumo lygmenį, Holokausto kolektyvinės atminties ir valstybės istorijos politikos būklę.

*Paminklinis akmuo J. Krikštaponiui (Krištaponiui)
Ukmergėje Paupio gatvėje. Nuotr. M. Pociaus 2021 m.*

Juozas Krikštaponis (Krištaponis)

Dr. Mindaugas Pocius

JUOZAS KRIKŠTAPONIS (KRIŠTAPONIS): THE QUESTION OF PARTICIPATION IN THE HOLOCAUST AND THE PROBLEM OF HISTORICAL MEMORY

Summary

Based on the documents available in the Lithuanian Special Archives and the Lithuanian Central State Archives, and on critical analysis of other sources, the article presents an attempt to reveal some features of biography of Juozas Krikštaponis (Krištaponis), commander of Vytis District, also his activities during the Nazi occupation which are little known to the public, and to answer the question of whether he was involved in the mass killings of Jews and other civilians. The article unveils and examines the complex, unexpected institutional and social complications that have arisen in the evaluation and historical memory of Krikštaponis' (Krištaponis's) activities, which mark the encounters between the collective memory of Holocaust and guerrilla resistance in the modern society. The paper also provides an analysis of actions and attitudes of individual actors of memory and summary of their position.

Analysis of the use of personal name Juozas Krikštaponis' (Krištaponis') in different sources leads to the reasonable conclusion that his real personal name was *Juozas Krištaponis*. After the restoration of independence, the erroneous use of *Juozas Krikštaponis* can be seen in Soviet and partisan documents instead of the real name *Juozas Krištaponis* due to different variations (clerical mistakes) of the 2nd Battalion of Auxiliary Police Service (APS).

According to historical research, the 2nd APS battalion of the Order Police of the Reich Commissariat Ostland shot more than 15,000 Jews in more than 15 locations in Belarus between October and December 1941. All three companies (the 1st, the 2nd and the 3rd) of the 2nd APS Battalion took part in the massacre. Besides, in the period from October to November 1941, in approximately six campaigns, the 2nd APS Battalion shot at least 2,360 prisoners of the prisoner-of-war camp Stalag No. 352 in Minsk. All three companies of the 2nd APS battalion participated in the massacre of the prisoners of war.

A critical analysis of the testimonies of the former policemen of the 2nd APS Battalion and of some other sources leads

to the reasonable assertion that in August–December 1941 Lt. Juozas Krikštaponis (Krištaponis) and Lt. Nikodemus Reikalas were alternately serving as commanders of the 2nd Company of the 2nd Battalion. Krikštaponis (Krištaponis) commanded the 2nd Company from 1 August to the end of October and in December, meanwhile, Reikalas – from the end of October to the end of November. It can be also reasonably stated that Krikštaponis (Krištaponis) was in command of the 2nd Company of the 2nd APS Battalion on 10 October 1941, when prisoners of the Jewish ghetto in Rudzensk were killed and on 15–16 October 1941 when prisoners of the prisoner-of-war camp Stalag No. 352 were shot, meanwhile, Lt. Reikalas commanded the 2nd Company during the massacre of the prisoners of the Jewish ghetto in Slutsk, Kletsk, Minsk and Borisovat the end of October–November 1941.

The problem of commemorating the historical memory of Juozas Krikštaponis (Krištaponis) (the status of a volunteer soldier, the rank of colonel, the award of the 1st degree Order of the Cross of Vytis, the memorial stone in Ukmergė, the name of the street in Panevėžys) speak of the past systemic errors of the state's history policy and of the absence (or lack) of political will of the current leadership of some state institutions. At the same time, it testifies to the absence of coherence between the collective memories of the Holocaust and the anti-Soviet partisan resistance, the immaturity of the historical consciousness of a part of the society, the indifference and the lack of common human ethical values.

Evaluation of Juozas Krikštaponis' (Krištaponis') biography and personality, the decisions adopted by authorities or their inaction in relation to his historical memory serve as an indicator which shows or will show in the future the level of reflection (self-awareness) and consciousness of the leaders of state institutions and of our society, the state of the collective memory of the Holocaust, and of the state of historical policy of the country.